

3. A bűnelkövetés társadalmi tényezői

Haller József – Malét-Szabó Erika

A társadalmi tényezőket a többi tényező előtt tárgyaljuk, ami – bár nincs teljes összhangban a kriminálpszichológiai gondolkodással – megfelel egyfajta társadalmi gondolkodási mintának: a „bűnöző ártatlan, a valódi bűnös a társadalom” (CANTER–YOUNGS 2016). Ez a felfogás számtalan társadalmi elmélet és politikai vagy jogi felfogás része. A tényezők tárgyalásának sorrendjét azonban nem elméletek által befolyásolva, hanem az oksági láncolatok alapján határoztuk meg. Mint később látni fogjuk, a bűnelkövetés biológiai tényezői a társadalmi tényezőkből származtathatók le, még az olyan tényezők is, amelyek hatása elvileg – de nem gyakorlatilag – időben megelőzi a társadalmi hatásokat. Ilyen például az öröklődés. Bár génállományunk a megtermékenyítés pillanatában „készen van”, a „rossz gén” hatásai csak akkor érvényesülnek, ha ezt „rossz” társadalmi körülmények elősegítik (gén-környezet kölcsönhatás), sőt a génjeink életünk során, szociális jellegű hatások következtében módosulhatnak is (epigenetika).

Fontos előre tisztázni, hogy a társadalmi tényezők mindegyike *kockázati tényező*, egyik sem ok. Sőt szembeszökő, hogy *azonos* társadalmi körülmények között felnövő és élő emberek életpályája a bűnözés szempontjából élesen eltérhet egymástól. Vannak a rossz körülmények között felnövő és a nevelés-oktatás szempontjából hátrányos helyzetben élő emberek, akik bűnözőkké válnak, és vannak olyanok, akik nem. Vannak, akik a társadalom elitjéhez tartoznak már kora gyermekkoruktól kezdve, és odatartoznak felnőttkoruk során is, mégis bűnözőkké válnak. Erre sorozatunk második kötetében számtalan bizonyítékot fogunk szolgáltatni a legkülönbözőbb bűntípusok esetében. Statisztikailag a hátrányos szociális helyzet – főleg, ha kora gyermekkortól kezdve fennáll – bűnelkövetési kockázatot jelent, de a statisztikai többség nem jelent kizárólagosságot, és a teljes képhez a kivételek (például az „elitbűnözők”) ugyanúgy hozzátartoznak, mint a többség.

A szociális tényezőket nagyon sok szempontból lehet rangsorolni, és gyakorlatilag bármilyen sorrendben be lehet mutatni. Itt nem fogunk azzal vesződni, hogy a különböző álláspontokat ebből a szempontból összehasonlítsuk, vagy kidolgozzuk a magunk koncepcióját. A társadalom egy összefüggő egészet alkot, amelyen belül a legkülönbözőbb összefüggések tárhatók fel. A nagy léptékű jelenségek – például azok a feszültségek, amelyek egyes társadalmi rétegek között fennállnak – kihatással vannak a társadalom mikrostrukturális szinten jelentkező jelenségeire – például arra, ahogy a szülők a gyerekeiket nevelik –, és fordítva: a mikrojelenségek (például az identitástudat) kihatnak a társadalmi, sőt nemzetközi szintéren megnyilvánuló feszültségekre (például azokra, amelyek a terrorizmust életre hívják). A szociológiát tulajdonképpen a maga egészében kellene olvasni (egyszerre minden vonatkozását). A leírt szövegek azonban lineárisak, ezért valamilyen

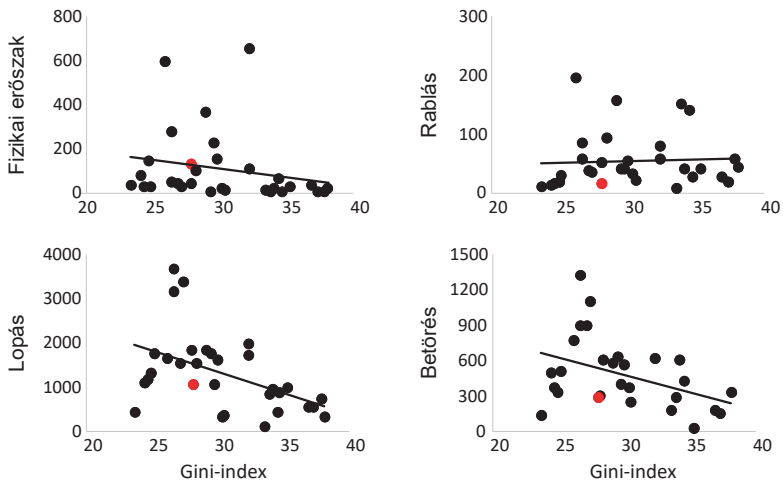
sorrendet mindenképpen követnünk kell. Egyéni döntés alapján (tehát nem rangsorolási vagy elméletépítési szándékkal) azt az utat választottuk, hogy először a társadalmi feszültségeket elemezzük, ezután pedig egyfajta életpályasorrendben (gyerekektől a felnőttekig) követjük a társadalmi körülmények hatását a bűnelkövetés kockázataira.

3.1. Makrostrukturális feszültségek

A társadalmi feszültség mint a bűnözés kockázati tényezője tulajdonképpen része az úgynevezett általános feszültség elméletének, amely szerint a bűnözést a társadalmi feszültségek hívják életre (ADAMS 1963). Ezt az elméletet sokan támadták (BERNARD 1984), sokan védték (AGNEW 1992), de él ma is (ZHANG et al. 2018). Az elmélet magában foglalja a nagytársadalom globálisnak tekinthető feszültségeit ugyanúgy, mint a sokkal kisebb, lokális feszültségeket, például az iskolai zaklatást, ami gyermekek között alakul ki (BAKER–PELFREY 2016). Tulajdonképpen a bűnözés szociális kockázati tényezőinek mindegyike belefoglalható ebbe az elméletbe. A társadalmi feszültségeket azonban nem ennek az elméletnek a szempontjából elemezzük, bár később ezen elmélet téziseit is megvizsgáljuk. A „feszültség” kifejezést itt a társadalmi ellentétek és kataklizmák általános megjelölésére használjuk. Először a társadalmi csoportok között fennálló feszültségeket vizsgáljuk meg, azután térünk rá a társadalmi megosztottságra, és végül a társadalmat megrázó események bűnelkövetési kockázatait vesszük górcső alá.

3.1.1. Egyenlőtlenség és igazságtalanság

Az egyik nagyon jellemző és kritikusként tekintett feszültség gazdasági természetű, és azokat választja el egymástól, akik jó, illetve akik rossz anyagi körülmények között élnek. Ezt a különbséget felfoghatjuk gazdasági igazságtalanságnak is, bár a két fogalom között – mint alább látni fogjuk – kriminálpszichológiai szempontból különbséget kell majd tennünk. Az egyenlőtlenség természetesen nem jellemezhető a jövedelmek számszerű értékével. Az a jövedelem, amely egy „gazdag” országban feszültségforrás lehet, elégedettségre adhat okot egy „szegény” országban. E probléma áthidalására fejlesztettek ki egy mérőszámot, az úgynevezett Gini-indexet (GINI 1997), amely célja szerint valóban az egyenlőtlenséget méri: azt a módot, ahogyan a társadalom teljes jövedelme megoszlik annak tagjai között. Ez a mérőszám két véglet között helyezkedik el. Nullaértékű, ha a társadalom tagjai teljesen egyformán részesülnek a jövedelemből, míg, ha a jövedelem egyetlen ember kezében fut össze, értéke 100. Ezek nyilvánvalóan elméleti szélső értékek; a valóságban a világ országainak Gini-indexei valahol 25 és 60 között mozognak. Hogy megvizsgáljuk, milyen összefüggés van a Gini-index és a bűnözés között, elvégeztünk egy minikutatást e fejezet számára, amelynek eredményeit a 3.1. ábrán szemléltetjük.

3.1. ábra

A Gini-indexszel mért társadalmi egyenlőtlenség összefüggései a bűnözési rátával 32 európai országban

Megjegyzés: az X tengelyről az országok Gini-indexei olvashatók le (minél nagyobb az érték, annál nagyobb az egyenlőtlenség), míg az Y tengelyről a bűnözési ráta (a megnevezett bűncselekmények száma százezer lakosra számítva). Minden kör egy ország; Magyarországot pirossal jelöltük. Az adatok 2015-re vonatkoznak; a korrelációs egyeneseket az Excel-szoftver rajzolta rá az értékekre. További magyarázatért lásd a szöveget.

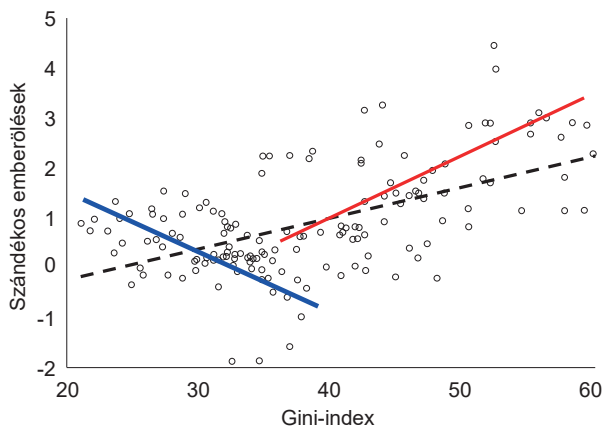
Forrás: a szerzők szerkesztése

Ebben a vizsgálatban 32 európai ország adatait vetettük össze, nevezetesen azokat, amelyek jelenleg az EU tagjai, illetve amelyek valamilyen viszonyban állnak vele (ilyen például Svájc, amelyet sok nemzetközi szerződés köt az EU-hoz, vagy Szerbia, amely a tagságra aspirál). A Gini-indexek értékeit európai statisztikákból vettük (Eurostat é. n.) ugyanúgy, ahogy a bűnözési statisztikákat is (Eurostat, Statistics Explained). Az utóbbiakat lakosságárányosan vettük figyelembe. A bűnözési statisztikákból két olyan büntett-típust választottunk ki, amely nem vagy csak részben kötődik az anyagi jóléthez (fizikai erőszak és rablás), és két olyat, amelyről talán feltételezhető, hogy szegénység váltja ki (lopás, betörés). A rablás célja természetesen ugyanúgy a haszonszerzés, mint a lopásé és betörésé, de tartalmaz egy erőszakos elemet, amely nem feltétlenül része a pénzszerzés törvénytelen útjának. Nos, a vizsgálat nem egészen azokat az adatokat szolgáltatta, amelyeket a feszültségelmélet megjósol. Az összefüggések ugyanis fordított irányúak voltak: minél nagyobb volt a Gini-index (tehát minél nagyobb volt a gazdasági egyenlőtlenség), annál *kevesebb* büntettet hajtottak végre ezekben az országokban. Ez a negatív korreláció szignifikáns volt az erőszakos bűncselekmények, a lopás és a betörés esetében. A rablásnál a két mutató között nem volt összefüggés.

Vizsgálatunk tehát azt mutatja, hogy a bűncselekmények egy része (például rablás) nem függ a társadalmi egyenlőtlenségek nagyságától, míg egy másik része fordítottan arányos vele. A következtetéseket azonban nem kell elsietni, mert mintánknak van egy Európára jellemző sajátossága, nevezetesen az, hogy a Gini-index minden országban viszonylag alacsony. Ez azért érdekes, mert a gazdasági egyenlőtlenségek nincsenek *lineáris* kapcsolatban

azzal a társadalmi feszültséggel, amelyet okoznak (TAO et al. 2017). Egy bizonyos küszöbíg az egyenlőtlenséget a társadalom tagjai jól tűrik; az egyenlőtlenség csak egy küszöbérték fölött növekedik elfogadhatatlanná. Ez a küszöbérték valahol az 50-es Gini-index körül van, és minden fent vizsgált ország jóval alatta marad ennek. Sommásan megfogalmazva: a vizsgált Európai országokban vannak egyenlőtlenségek, de ezek nem válnak igazságtalansággá (a Gini-index jóval 50 alatt maradt). Ha belefoglaljuk a vizsgálatba azokat az országokat, amelyek Gini-indexe megközelíti vagy eléri a 60-as értéket, akkor már a várt összefüggést kapjuk: minél magasabb a Gini-index, annál magasabb a bűnözési ráta (FAJNZYLBER et al. 2002).

Bár első pillantásra a két vizsgálat eredményei ellentétesek, mégis összegegyeztethetők, mert a hivatkozott tanulmány alacsonyabb Gini-index régiójában (20 és 40 között) felismerhető az a csökkenő irány, amelyet saját minikutatásunk jelez. Ennek illusztrálására az emberölések statisztikáját mutatjuk be a hivatkozott tanulmányból (3.2. ábra).

3.2. ábra

Gini-index és bűnözés a világ országaiban

Megjegyzés: a szándékos emberölések száma logaritmikus skálán van ábrázolva, hogy az alsó és felső értékek egyformán jól láthatóak legyenek. Minden kör egy országnak felel meg. *Szaggatott vonal:* FAJNZYLBER et al. (2002) korrelációs görbéje; *kék és piros:* a szerző által feltüntetett részkorrelációk.

Forrás: FAJNZYLBER et al. (2002) ábrájának felhasználásával a szerző szerkesztése

Az ábrán két dolog figyelhető meg: 1. a negatív és pozitív korreláció törésvonala valahol a 40-es Gini-index környékén van, ami közel jár a közgazdasági becslés 50-es küszöbértékéhez (TAO et al. 2017). 2. Az összefüggés széles határok között szór, vagyis ugyanolyan Gini-indexű országokban a gyilkosságok száma lehet magas, de alacsony is. Ennek egyik oka az, hogy itt egy matematikai-statisztikai összefüggésről van szó (lásd a *Nyilvántartás és matematikai statisztika* című kerettest). A másik ok valószínűleg az, hogy a bűnözés nem tulajdonítható kizárólag a gazdasági egyenlőtlenségeknek. A szórás oka lehet egy olyan tényező, amelyet a tanulmányban nem vettek figyelembe.

A másik körülményt, amely „megfordíthatja” a 3.1. ábrán látható és a 3.2. ábra kék vonalával is jelzett furcsa összefüggést, „helyi tényezőnek” nevezhetjük. Minden országban vannak rendkívül hátrányos körülmények között felnövő és élő emberek, még akkor is, ha

országos szinten a Gini-index alacsony. Ez a mutató ugyanis „globalizál”: egy társadalmi átlagot mutat, amely eltakarja azt a tényt, hogy egyes rétegek nagyon messze esnek az átlagtól. Ha ezeknek az embereknek a száma kicsi, az átlagot csak kismértékben befolyásolják, ugyanakkor mégiscsak jelen vannak a társadalomban, ami kockázatosná teheti őket bűnelkövetési szempontból. Ezzel magyarázható, hogy míg a gazdasági igazságtalanság összefüggése a bűnözéssel nem teljesen egyértelmű, az ő esetükben egyértelművé válik (lásd alább).

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a gazdasági egyenlőtlenség nincs egyértelmű kapcsolatban a bűnözési rátával, vagyis nem túlságosan jelentős kockázati tényezője a bűnelkövetésnek. Ezt a következtetésünket erősíti, hogy a gazdaságilag jól szituált rétegekből bőven kerülnek ki bűnözők. Pusztán a példa kedvéért emeljük ki, hogy a pedofil bűntettek elkövetői között találunk nemcsak jómódú, de jól képzett, magas beosztású embereket, az egyház képviselőitől kezdve különböző szervezetek tisztségviselőiig (HAYWOOD et al. 1996), és szexuális erőszakra szintén képesek a társadalmi elit tagjai, például orvosok (LANGEVIN et al. 1999). Sőt a szexuális bűnelkövetők egyik típusa, akikre később visszatérünk, hatalmi pozícióját kihasználva követi el tettét (Beauregard et al. 2007), tehát semmiképpen sem tekinthető a társadalom elesettjének. Ugyanez mondható el a legkülönbözőbb terroristákról. Sem a társadalompolitikai célokat követő (SUNDQUIST 2010), sem az iszlamista terroristák (BERREBI 2007) nem szegények, sőt kiemelkednek környezetükből úgy jövedelmüket, mint képzettségüket tekintve.

A szegénység önmagában tehát nem bűnelkövetési kockázat, a jómód pedig nem mentesít a bűnelkövetés kockázatától. Ezt természetesen ki kell egészítenünk azzal, hogy 1. a szélsőségesen egyenlőtlen jövedelemelosztású országokban a gazdasági egyenlőtlenségek már *igazságtalanságként* jelennek meg, és így jelentős tényezői a bűnelkövetésnek, és 2. minden társadalomban vannak nagyon hátrányos helyzetű emberek, akiknél a gazdasági igazságtalanságok szerepe felszínre kerül. Röviden: a gazdasági *egyenlőtlenségek* kockázatot jelentenek a bűnelkövetés szempontjából, de csak akkor, ha nagyok: ha az egyenlőtlenségek *igazságtalansággá* válnak. Ez viszont elvezet bennünket a társadalmi feszültségek következő típusához, a megosztottsághoz.

3.1.2. Megosztottság

Természetesen egyetlen társadalom sem homogén, és számtalan kisebb-nagyobb csoportból vagy szervezetből áll, amelyek érdekei és céljai nem feltétlenül azonosak, de általában, legalábbis a lényegi pontokat tekintve, elfogadják a „társadalmi szerződést” (ROUSSEAU 1895), amely a rendszert összetartja. Ez modernebb értelmezésekben úgy hangzik, hogy a társadalom tagjai azzal fejezik ki egyetértésüket a metaforikus „társadalmi szerződéssel”, hogy nem láznak a társadalom ellen (PETTIT 1999). Nos – megmaradva ennél a metaforánál –, a társadalmi szerződést nem mindenki fogadja el, így létrejönnek olyan csoportok, amelyeknek nemcsak saját identitástudata van (mint például a bélyeggyűjtők klubjainak vagy bármilyen politikai pártnak), hanem identitástudatukat a társadalommal vagy annak valamely részével *ellentétesnek* fogják fel. Ezt – a modern „szerződésértelmezők” álláspontját elfogadva – azzal fejezik ki, hogy valamilyen formában láznak a társadalmi szerződés, illetve a társadalom ellen. Ennek a lázadásnak egyik formája a bűnözés.

„Egyszerű” esetben az identitástudatok kis társadalmi csoportokat állítanak szembe egymással. Ennek következménye lehet például a futballhuliganizmus, amiről a következő kötetben lesz szó. A futballdrukkerek szélsőséges csoportjai között – azok ellentétes és ellenséges identitástudata miatt – erős érzelmi feszültségek alakulnak ki (VAN HIEL 2007), amelyeket gyakran politikai vagy nacionalista feszültségek is színeznék (BACK et al. 2001), és ezek együttesen a büntettek széles skálájának kockázatává válhatnak a huliganizmustól a rendőrség elleni támadásokon át az egymás elleni fizikai leszámolásokig (FROSDICK–NEWTON 2006). Nem kisebbítve a futballhuliganizmus által okozott károkat, társadalmilag egy fokkal veszélyesebbnek kell tekintenünk a bűnözői identitástudat kialakulását, ami megjelenik a kisebb-nagyobb bűnözői csoportokban (HENNIGAN–SPANOVIC 2012) ugyanúgy, mint a szervezett bűnözésben (TRAVAGLINO et al. 2014). Végezetül a terrorizmus alapját az az identitásellentét képezi, amely elválasztja a terroristacsoportot a hatalomtól (szociálpolitikai terrorizmus), bizonyos társadalmi csoportoktól (például szélsőjobb terrorizmus) vagy egy egész államtól (szeparatista és iszlám terrorizmus) (ARENA–ARRIGO 2005).

Mivel a csoportos és szervezett bűnözéssel – és azon belül az identitásproblémával – később részletesen foglalkozunk, itt csak röviden említjük meg, hogy ezekben az esetekben a bűnelkövetési helyzetet a „mi” és „ti” ütközése hozza létre. A „mi” minden jónak a kvintesszenciája, míg a „ti” fogalomba az „ellenség” és/vagy a „könnyű préda” fogalmai sűrűsödnek bele. Az előző fogalom főleg a radikális társadalmi csoportok esetében igaz, a másik a bűnözői csoportok esetében. A társadalmon belül tehát kialakul egy *ellenséges* megosztottság, amely komoly bűnelkövetési kockázat, különösen, ha az áldozatul eső társadalomban fellazul a törvény szigora, és általában véve a társadalmi egyetértés. Ez a zavargásokra (SLATER 2011) ugyanúgy igaz, mint például a drogbűnözésre (UNODC 2017).

3.1.3. Kataklizmák

A társadalmat érő tragikus események (háború, természeti katasztrófák, terrortámadások) következtében a rend felborul, ami megnyitja az utat a bűnelkövetés előtt is. Például röviddel az után, hogy 2005 nyarán a Katrina hurrikán vízzel öntötte el New Orleans utcáit, a károkat és károsultakat kiszorították a médiából az erőszakhullámot dokumentáló képsorok. Bár utólag kiderült, hogy a helyzet korántsem volt olyan súlyos, mint amilyennek eleinte tűnt (SIMON 2009), általában véve a természeti katasztrófák megbontják a törvényesség szövedékét, és nagy nyomás alá helyezik a rendészetet, amely nem mindig tud megfelelni a kihívásnak, ezért a köztörvényes bűnözés a kataklizmák idején erőre kap (IZZO 2009). A helyzet kétségtelenül nem egyszerű, mert a törvénytelenések egyik szélsőségén azok állnak, akik arra használják ki a törvény erejének időleges meggyengülését, hogy fosztogassanak, és más büntetteket hajtsanak végre, a másik végletet viszont azok a törvénytisztelő állampolgárok alkotják, akik számára a katasztrófa lehetetlenné tette, hogy alapvető élet-szükségleteiket kielégítsék, és ezért olyan tettekhez folyamodnak, amelyek normál körülmények között törvénytelennek minősülnek (GREEN 2007). A két szélsőség között számtalan köztes helyzet fordul elő, és sokszor nehéz megvonni a határvonalat a súlyos büntetés után kiáltó törvénszegések és a szükséghelyzettel magyarázható és „megbocsátható” törvénytelen tettek között. A probléma természetesen nem korlátozódik a természeti katasztrófákra. A polgárháború lehetőségeket teremt a szervezett bűnözés számára (KALYVAS 2015), hábo-

rúban a nők védtelenné válnak a nemi erőszakkal szemben, a lakosság pedig ki van téve nemcsak a háborúzó felek, hanem a békefenntartó erők és segélyszervezetek atrocitásainak is (MARSH et al. 2006). A politikai és másféle zavargások pedig lehetőséget teremtenek a fosztogatók és rablók számára, akiknek tulajdonképpen semmi közük a zavargást kiváltó társadalmi feszültséghez (CLAASEN 2014).

A természeti katasztrófák, háborúk és polgárháborúk a világ bizonyos részein (a válságövezetekben) a mindennapokhoz tartoznak, máshol nem túlságosan gyakoriak, de időnként elkerülhetetlenül előfordulnak, és jelentősen megnövelik a bűnelkövetés kockázatát. Nem véletlen, hogy e probléma kezelésére nemzetközi szinten dolgoztak ki akcióterveket (UNDP 2007).

3.1.4. Elméletek

Egy kriminálpszichológiai könyvnek nem feltétlenül feladata a kriminológiai elméletek ismertetése, de kétségtelen, hogy az, amit a fejezetcímbe és az előző fejezetekben leírtunk, kapcsolatba hozható több kriminológiai elmélettel is, ezért nem tehetjük meg, hogy ezekről ne írjunk röviden.

A kriminológia a bűnelkövetés természetével, gyakoriságával, okaival, kezelésével, következményeivel és megelőzésével foglalkozó tudomány, amellyel egyaránt foglalkozhatnak antropológusok, biológusok, filozófusok, jogászok, pszichiáterek, pszichológusok és szociológusok (SIEGEL 2003). Ezek a szakemberek úgynevezett elméletek formájában fogalmazzák meg tételeiket. Talán művelőinek sokféleségéből fakad, hogy a kriminológia iskolákra oszlik, amelyek ritkán értenek egyet, és még az egyes iskolák berkein belül is sok a véleménykülönbség. Ezekre itt nem térünk ki, mert úgy érezzük, hogy minden elmélet fontos részét tartalmazza annak, amit a gyakorlatban tapasztalunk, és ennek folytán úgy érezzük, hogy nem ellentmondanak egymásnak, hanem inkább kiegészítik egymást. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy valamennyi kriminológiai munka, amelyekre alább hivatkozunk, részletesen elemezi a koncepcionális konfliktusokat, és csaknem mindegyiknek a szerzője megvívja harcát a „rivális” elméletekkel. Aki az ilyen részletkérdések iránt érdeklődik, azokat megtalálják a hivatkozott szakirodalomban.

A fejezet témájához kapcsolódó elméletek közül itt a „társadalmi feszültség”, „racionális választás”, „konfliktus” és „helyzeti opportunisták” elméletekkel és végül a „társadalmi ellenőrzés” elmélettel fogunk foglalkozni. Az elméletek bemutatásakor jellemzően két munkára hivatkozunk majd, egy nagyon koraira, mintegy érzékeltetve az elméletek gyökereit, és egy újra, jelezvén, hogy ezek az elméletek továbbra is érvényesek – legalábbis szép számmal vannak követőik ma is.

A társadalmi feszültség elmélete (AGNEW 1992; JANG–AGNEW 2015). Az elmélet lényege, hogy a bűnöző nem szabadon választ, hanem körülményei taszítják bele a bűnelkövetői viselkedésbe. A kényszerítő körülmények (szociális feszültségek) három csoportra oszthatók: 1. gátló tényezők, amelyek elérhetetlenné tesznek áhított életcélokat (például rossz oktatási rendszer); 2. fenyegető tényezők, amelyek megszerzett értékektől foszthatják meg a potenciális elkövetőt (például a kormány gazdasági korlátozó intézkedései), és 3. a szenvedés tényezői, amelyek valamilyen szempontból kellemetlenül hatnak a potenciális elkövetőre (például nyomor). A feszültség felkorbácsolja a szenvedő alany érzelmeit,

elsősorban haragot vált ki belőle, mert nem rendelkezik a helyzet kezeléséhez szükséges képességekkel, vagy mert a probléma megoldása objektíve lehetetlen, például az alany nem tud elköltözni arról a vidékről, amely nem felel meg neki. Mivel nincs legális lehetőség a kellemetlenségek elhárítására, nagy a kockázata annak, hogy az egyén a törvénytelen útjára lép. A korai elméletek elsősorban a fiatalokra összpontosítottak. Az újabb változatok kiterjesztették hatályukat a felnőttekre is, akikre olyan feszültségek hatnak, mint például a munkanélküliség. Olyan új koncepciókat is integráltak az elméletbe, mint például a kondicionálás, amely „automatikus” kapcsolatot teremt egy bizonyos helyzet és a bűnelkövetés között (a büntett mintegy „rutinná” válik). Ha megvizsgáljuk az előző három alfejezetben ismertetett általános társadalmi okokat, akkor ezt az elméletet elsősorban az igazságtalansággal kapcsolatos bűnözéssel rokoníthatjuk, azzal a megjegyzéssel, hogy a feszültség hozzájárulhat a társadalmi megosztottság kialakulásához is. Az elméletnek komoly szerepe lehet például a zavargások értelmezésében, amelyek háttérben társadalmi feszültségek és az ezek következtében létrejövő megosztottság áll.

A racionális választás elmélete (BECKER 1968; MATSUEDA et al. 2006). Az elmélet alapfeltevése, hogy a bűnelkövető – mint racionális lény – tudatosan, saját választása révén lép az elkövetők táborába. Akkor fog büntetést elkövetni, ha ez számára előnyös, vagyis amikor hasznot remél az elkövetésből. A racionális választás során megfontolja, mekkora az esélye annak, hogy büntetés nélkül megússza, illetve hogy mi esik nagyobb súllyal latba: a remélt haszon vagy a büntetés, ha ez utóbbi utoléri. Ez az elmélet nyilvánvaló ellentétben áll az előzővel. Ezzel együtt jól magyarázza a bűnözői viselkedés bizonyos típusait, például azokat, amelyek a társadalmi megosztottsággal kapcsolatosak. A racionális választás – mint a következő kötetben látni fogjuk – elsősorban a szervezett bűnözők gondolkodására jellemző, de a terroristák bizonyos csoportjaira is igaz, hogy tudatos választás eredményeképpen követik el tetteiket. A bünszervezetek vállalatszerű működést valósítanak meg, amelyen belül szoros munkamegosztásban dolgoznak, üzleti stratégiai döntéseket hoznak, értéktelítő bázisuk, értékhalózatauk és piaci elosztó szervezeteik vannak, nagy- és kiskereskedői hálózatokkal. A terroriszervezetek ugyanilyen racionálisan vannak felépítve; tudatosan keresik és biztosítják az utánpótlást; tagjaikat tudatosan alakítják át ideológiailag, és képezik ki technikailag, a leghatékonyabb stratégiákat követve igyekeznek ártani ellenfeleiknek. A racionális választás elméletét mintha ezekre a bűncsoportokra „találták volna ki”. Más bűnözőtípusok nyilván nem férnek bele az elméletbe, például a mentálisan zavart terrorista sem, aki pszichotikus képzelgéseinek engedelmessé válik. Bár egyes bűnözőcsoportok „ki-lógnak belőle”, az elmélet valóságosan létező bűnözői csoportokat ír le.

Konfliktuselmélet (BLACK 2014). Ez az elmélet úgy fogja fel a büntetést, mint társadalmi csoportok közötti versenyt a korlátozott erőforrásokért. Újabb változatainak a következő alaptételei vannak: 1. a társadalmat csoportok alkotják, amelyeknek saját társadalmi normái és érdekei vannak. 2. A csoportokat alkotó egyének saját érdekeiknek megfelelően viselkednek, és ez tükröződik annak a csoportnak a viselkedésében, amelyhez tartoznak. 3. Minél nagyobb hatalommal bír egy csoport, annál valószínűbb, hogy konfliktusba kerül a társadalom általános normáival és értékeivel. 4. A „bürokrácia” (beleértve a rendőrséget) azokra fog lecsapni, akiknek a legkisebb hatalma van, hogy minimalizálja erőbefektetését, és maximalizálja sikerét, ezért 5. a csoportok hivatalos bűnözési statisztikái fordítottan arányosak saját politikai és gazdasági erejükkel. Mint látjuk, ebben az elméletben – a kriminológia meghatározásával összhangban – már a bűnildözés szempontjai is megjelennek, mégpedig

negatív előjellel. A korábbi elméletekhez hasonlóan ez az elmélet is az egyenlőtlenségből és megosztottságból fakadó bűnügyi kockázatra talál magyarázatot azzal a sajátossággal, hogy elsősorban a nagy befolyással bíró bűnözői csoportokra figyel, olyanokra, mint a mafiaszerű bűnszervezetek vagy a nemzetközi droggartellek. Mint később látni fogjuk, a tények azáltal is igazolják az elméletet, hogy e csoportok társult vagy jelentéktelen tagjai (például az utcai drogterjesztők) sokkal nagyobb valószínűséggel kerülnek börtönbe, mint az igazi „nagy halak” (LEVITON–SCHINDLER 1994), ugyanakkor vannak olyan nagy hatalmú bűnszervezetek, amelyek társadalmi feladatköröket vesznek át. Afganisztánban például a drogtermelő parasztok kölcsönöket és támogatást kapnak a bűnszervezetektől (azon túl, hogy termékeik ellenértékét is megkapják) (GROSSMAN 1995); Szicíliában és Északnyugat-Mexikóban a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás funkcióit is átveszik, aminek egyik jele, amikor a drogbárókat letartóztatják, a környéken megugrik a büntettek gyakorisága (VAN DUYNÉ 2000). Ezt az elméletet mintha arra találták volna ki, hogy a bűnözésnek ezeket a társadalmi szintjeit különválassza.

A helyzeti lehetőség (opportunizmus) elmélete (WILCOX–CULLEN 2018). Ez az elmélet tulajdonképpen a racionális választás elméletével rokon, de nem a tudatos választásra, hanem a lehetőségre helyezi a hangsúlyt. Abból indul ki, hogy a bűnelkövetéshez két dolog szükséges: egy motivált elkövető és olyan feltételek, amelyek az elkövetést lehetővé teszik. A büntetthez minden esetben kell egy lehetőség, bár nem minden lehetőség vezet büntetthez. Ez az elmélet jól alkalmazható a kataklizmák során tapasztalható bűnözési kockázatra, amikor a lehetőséget a rend megbomlása teremti meg. Lehetőségre természetesen más esetekben is szükség van. Zavargásokra például nem kerülhetne sor, ha annak lehetőségét nem teremti meg az általános társadalmi káosz (USEEM 1998) vagy a rendészeti fellépés elégtelensége (SLATER 2011). Az erőszakos bűncselekmények egy fontos típusának alapja egy vélt vagy valós provokáció, amely nélkül az eseményre soha nem kerülne sor (ezt nevezzük reaktív agresszióknak) (VITIELLO et al. 1990), a pedofil és szexuális büntettek egy részét pedig az alkalom szüli: az, hogy az elkövető a tette alkalmas helyen és körülmények között találkozik áldozatával (ezt a típust nevezik opportunistáknak) (ROSSMO 2000). Egy terror- vagy bűnszervezet nyilván nem találja a lehetőséget, hanem tudatosan megteremti, de ez a bűnözőtípus nem gyengíti a szabályt, amely egy másik bűnözőtípusra érvényes. Amint a fenti példák is igazolják, sok büntetthez nem kerülne sor, ha nem kínálkozott volna fel egy váratlan alkalom.

A társadalmi ellenőrzés elmélete (HIRSCHI 1969; KEMPF–LEONARD – MORRIS 2012). Talán ez az egyetlen kriminológiai elmélet, amely nem azokra a tényezőkre helyezi a hangsúlyt, amelyek előidéznek, hanem amelyek megakadályozzák, hogy valaki büntet követessen el. Kulcsfogalma a szociális tanulás, amely részben a „jó” viselkedés jutalmazására, részben a „rossz” viselkedés büntetésére épít. Az ellenőrzés-elméletben ugyanakkor szerepet játszik a példák követése és a belső önmérséklet, amely valakit visszatart attól, hogy antiszociális tetteket hajtson végre. Ezt akár a fent leírttal ellentétes előjelű racionális választásnak is tekinthetjük. A társadalmi kontroll tulajdonképpen bármilyen bűnelkövetéstől visszatart, és semlegesítheti azoknak az általános társadalmi feszültségeknek a hatását, amelyekről fent szó volt.

Zárásképpen megjegyezzük, hogy ezzel a fejezettel nem az volt a célunk, hogy új elméleteket állítsunk fel, és végképp nem az, hogy igazságot szolgáltatassunk valamelyik elméletnek vagy szerzőnek. Pusztán elgondolkodtunk azon, hogy milyen összefüggések lehetnek a bűnelkövetés általános társadalmi okai és a kriminológiai elméletek között. Úgy

találtuk, hogy mindegyik elmélet igaz, csak más bűnözési formákra vagy bűnözői típusokra. Ha a bűnözőt nem próbáljuk meg egy homogén tulajdonságokkal rendelkező egységes csoportként felfogni, akkor mindegyik elmélet megtalálja a helyét és a „saját” alanyait a bűnözői közegben, és értékes magyarázó koncepciójává válik azoknak a makrostrukturális bűnelkövetési kockázatoknak, amelyekről ebben a fejezetben volt szó.

A társadalmi kontroll bizonyos értelemben kakukktojás a fenti listában, mert nem előidézi, hanem megakadályozza a bűn elkövetését, tehát nem egy kockázati, hanem egy védő tényező. Azért idéztük fel itt, mert egy fontos kérdést vet fel: ha ezek a társadalmi ellenőrzést gyakorló tényezők léteznek, miért alakul ki bűnözés mégis? Erre a kérdésre válaszol a következő fejezet.

3.2. Mikrostrukturális tényezők

Amikor az ember a személyközi kapcsolatok szintjére száll le, óhatatlanul átfedésbe kerül a pszichológiával, amely egyebek mellett ezekkel is foglalkozik, amikor pedig a gyermek- és kamaszkori szociális körülményeket vizsgálja, átkalandozik a személyiségpszichológia területére is. Tudomásul kell azonban vennünk, hogy a tudományágakat nem az élet választotta szét, hanem az ember, ezért sokszor rákényszerülhetünk arra, hogy egy jelenség vizsgálata során átlépjük a tudományterületek határvonalait. Ezt ezúttal azért is meg kell tennünk, mert a társadalmi mikrokörnyezet „kohójában” jönnek létre azok az emberek, akik a nagy társadalmi feszültségeknek nemcsak szenvedő alanyai, de az azokból fakadó törvénytársak cselekvő részesei is. A makrostrukturális feszültségeket nem érthetjük meg, ha nem értjük a társadalom mikrostrukturáját; a makrostrukturális feszültségekből fakadó bűnözési kockázatot nem értjük igazán, ha nem értjük meg, miért illeszkednek a bűnözői viselkedés keretei közé az egyének, például miért nem védi meg őket a társadalmi kontroll. Bár a pszichológiai és szociológiai tényezők bizonyos fokú átfedését fel kell vállalnunk, és el kell fogadnunk ebben a fejezetben, igyekszünk majd a szociológiai aspektusokat szem előtt tartani: azt, ahogyan egyik ember a másikra vagy egyik társadalmi csoport a másikra és az egyénre hat. Végül is erről szól a szociológia: a szociális kapcsolatok mintázatáról, a társas kölcsönhatásról és a kultúráról (ASHLEY–ORENSTEIN 2005). Ezeket a kérdéseket vizsgáljuk meg az alábbiakban.

A lehető legkisebb létszámú társadalmi csoport a várandós anya; ő lesz vizsgálódásunk kiindulópontja. Ez ellen felvethető, hogy az anya és a magzat között fennálló kapcsolat első-sorban biológiai természetű, és ez igaz is. Az anya azonban nem egy elefántcsonttoronyban hordja ki gyermekét, hanem egy másik társadalmi csoport, a család tagjaként, és egyúttal alá van vetve azoknak a nagyobb léptékű társadalmi feszültségeknek is, amelyekkel az előző fejezetben foglalkoztunk. Ez a feszültség az anyát és magzatát összekötő biológiai kapcsolaton keresztül kihat a gyermek fejlődésére, aminek bűnelkövetési kockázatai vannak. A későbbiekben is, a „nagy társadalom” az egyén fejlődésének minden további fázisára ugyanúgy kihat, mint erre a legelsőre. Ez magyarázza azt, hogy a szociális okok számbavételét a makro-, és nem a mikroszinten kezdtük. Mert igaz, hogy a mikrokörnyezet az a kohó, ahol a makrokörnyezet szereplői létrejönnek, de egyúttal az is igaz, hogy a makrokörnyezet határozza meg azt, hogy mi történik ebben a kohóban. Sőt a makro- és mikrokörnyezet egy boszorkánykör részét képezik, ahol a bűnelkövetés biológiai és pszichológiai ténye-

zói is helyet kapnak. Mint fent jeleztük, a szociológiát – és ha már itt tartunk, a biológiát és a pszichológiát is – mintegy madártávlatból szemlélve egyidejűleg és párhuzamosan kellene felfognunk, és csak az élő vagy leírt szöveg korlátai kényszerítik rá az embert arra, hogy lineárisan kövesse végig az összefüggéseknek ezt a bonyolult szövedékét.

A fejezet felépítésében egyszerre fogjuk követni azt a két mintát, amelyről korábban volt szó. Mint láttuk, az Egyesült Államok igazságügyi minisztériuma (SHADER é. n.) egy bővülő társadalmi kör mentén rendezte el a bűnelkövetés kockázatait. Kezdte az egyénnel (ezzel mi a biológiai és pszichológiai tényezők kapcsán foglalkozunk), folytatta a családdal, iskolával, barátokkal és a közösséggel, amelyen elsősorban a szűk társadalmi közösséget értette, például a lakókeretet alkotó szomszédokat. Ezek a körök egyúttal az egyén fejlődésének útvonalát is leírják: kiskorában pusztán a családnak a tagja, később kapcsolatba kerül az iskolával, barátokat szerez, míg végül beleolvad valamilyen társadalmi közegbe. Az Agresszivitáskutatók Világszervezete (ISRA é. n.) a bűnelkövetés kockázatait belső (személyes) és külső (környezeti) tényezőkre osztotta. Ezeket a szempontokat mi úgy kezeljük le, hogy életkorok mentén haladva bontjuk ki a környezeti hatásokat és azok társadalmi beágyazódását.

3.2.1. Születés előtti társadalmi tényezők

Ahogy arról részletesen és a biológiai fejlődési útvonalat elemezve a következő fejezetben rámutatunk majd (4.10. ábra), az egyedfejlődés során az ember nem egyformán érzékeny a társadalmi körülményekkel szemben. A kriminálpszichológiai munkák – összhangban a biológiai nézőponttal – a gyermekkort és a kamaszkort tekintik a bűnelkövetés kockázata szempontjából legkritikusabb életkornak (MOFFITT 1993). Gyermekkorban alakul ki az élethosszig tartó vagy más néven korai bűnözői karrier, míg a kamaszkorban mintegy életkori sajátosságként jelenik meg a szabályok megszegésére való hajlam, ami rossz esetben elvezet a késői kezdetű bűnözői karrier kialakulásához. Ezt a képet itt most kiegészítjük egy még korábbi életszakasszal: a méhen belüli élettel.

A pszichiátriai szakirodalomban manapság már közhelyszámba megy, hogy a felnőttkorban kialakuló mentális zavarok gyökerei a születés előtti időszakra nyúlnak vissza (HALLER et al. 2014). Ez természetesen nem szükségszerű abban az értelemben, hogy mentális zavarok később is kialakulhatnak, még akkor is, ha a magzati fejlődés zavartalan. Ugyanakkor a megzavart magzati fejlődés önmagában, és más tényezőktől többé-kevésbé függetlenül is kockázati tényező. Ez két szempontból is kapcsolódik témánkhoz: egyrészt a magzati fejlődést társadalmi tényezők zavarhatják meg, másrészt a mentális zavarok és a bűnözés között szoros kapcsolat van. A társadalmi tényezők egyike a szegénység, ami alultápláltságot idézhet elő az anyánál, következésképpen a magzatnál is; ez bűnelkövetési kockázatot jelent a magzat számára felnőttkorban, elsősorban az erőszakos bűnök viszonylatában (LIU–WUERKER 2005). Az anyára hat továbbá az a stressz, amely a fent felsorolt makrostrukturális feszültségekből adódik, de az a stressz is, amely a családi konfliktusokból, a bűnözői környezetből és általában a rendezetlen társas viszonyokból következik. Ez a stressz átvevődik a magzatra, és megváltoztatja fejlődését. Ennek egyik következménye, hogy az egyén, miután felnő, érzékenyebbé válik azok iránt a tényezők iránt, amelyek többek között depressziót és bipoláris zavart idézhetnek elő (KLEINHAUS

et al. 2013). Természetesen nincs arról szó, hogy a megzavart embrionális fejlődés depressziót vagy bipoláris zavart okozna; erre csak *hajlamosít*. Ezek a zavarok ugyanakkor – elsősorban a bipoláris zavar – megnövelik az agresszív kitérések (PAINULY et al. 2005), tehát az erőszakos bűncselekmények végrehajtásának kockázatát. Úgy tűnik, hogy a megzavart magzati fejlődés a felnőttkori – többnyire kamaszkorban kezdődő – pszichotikus állapotok kialakulásában is szerepet játszik (CATTANE et al. 2018), a pszichózis pedig a legkülönbélebb bűncselekmények végrehajtásának kockázatát hordozza magában az egyéni erőszakos bűncselekményektől a terrorcselekményekig. A magzat fejlődését megzavarhatja továbbá az anya dohányzása, amely felnőttkorban növeli az agresszivitásra való hajlam kockázatát, illetve az alkohol- vagy drogfogyasztás, amelynek hasonló hatásai vannak (KLEINHAUS et al. 2013). Első pillantásra úgy tűnhet, hogy mindez egyéni választások eredménye, és sokkal inkább tartozik az anya pszichológiájához, mint a szociológia tárgykörébe. Az egyéni döntések szerepét természetesen nem lehet tagadni, ugyanakkor a társadalmi tényezőkét sem.

Élete során az anya végigjárta a bűnelkövetés társadalmi tényezőinek minden olyan lépcsőfokát, amelyekről alább lesz szó. Ki volt téve minden olyan hatásnak (beleértve a születés előtti tényezőket), amelyek őt egyrészt törvénytelen cselekedetek felé taszítják (például drogfogyasztóvá válik), vagy amelyek arra készítetik, hogy egészségügyileg kockázatos életet éljen, például igyon és dohányozzon. Ennek a közvetett társadalmi hatásnak pedig a magzatra is hatása lesz. A kriminálpszichológiában – tulajdonképpen annak szociológiai magyarázatokat kereső ágában – a magzat fejlődése még nem kapta meg azt a figyelmet, amelynek már örvend a pszichiátriában. Az ilyen korai tényezőkről keveset tudunk, bár van már néhány tanulmány, amely igazolja, hogy az úgynevezett anyai stressz befolyásolja a gyermekei bűnözési kockázatait, miután azok felnőnek. Kimutatták például, hogy a terhesség alatt dohányzó anyák gyermekei 18 éves korukig gyakrabban kerülnek összeütközésbe a törvénnyel, mint a nem dohányzó anyáké (SALATINO-OLIVEIRA et al. 2016); a terhesség alatti depresszió (ami erős stresszkitettségre utal) szintén növeli a gyermekek bűnelkövetési kockázatát (GENTILE 2017), és az anyai stressz – a gyermeket később érő stresszhatásokkal együtt – felnőttkorban növeli a letartóztatások kockázatát (SAVOLAINEN et al. 2018). Bár a kérdés kétségtelenül kevéssé tanulmányozott, a fentiek elég meggyőzően igazolják, hogy egyrészt a várandós anya ki van téve minden olyan társadalmi tényezőnek, amely kockázatosá teszi magzatának fejlődését, a megzavart magzati fejlődés pedig bűnelkövetési kockázattá alakul akkor, amikor a magzat kamasszá vagy felnőtté válik. Ezek a korai problémák tehát egy-két évtizeddel később válnak kockázattá, olyan biológiai jelenségek közvetítésével, mint például az epigenetika (lásd később).

3.2.2. A gyermek társadalmi környezete

A korai életkorokban a társadalom a családra redukálódik, vagy legalábbis a gyermek olyan keveset lát a társadalom többi részéből, hogy az alig hat rá. Itt a „gyermek” kifejezés alatt ugyanis az iskola előtti életkort értjük. Jó esetben a kisgyermeket a család szerető gondoskodással veszi körül, és ha ez így van, mentesül azoktól a bűnözési kockázatoktól, amelyeket a családi élet rejt magában. Annak, hogy ez nincs mindig így, elsősorban társadalmi okai vannak, és ezek a viszonyok szabják meg azt, hogy a kisgyermek milyen mértékig részesül abból a szeretetből és gondoskodásból, amely neki kijárna. A korai életkorokban három

tényező zavarhatja meg a gyermek fejlődését: a szociális elhanyagoltság, a stresszekkel teli és hányatott neveltetési körülmények, illetve a gyermekkori traumák.

A *korai szociális elhanyagoltság* kifejezés egy több összetevős állapotot jelöl (COWEN 1999). Nemcsak arról van szó, hogy a szülők a gyermeket nem szeretik, hanem arról is, hogy nem gondoskodnak róla kellőképpen. Az elhanyagolt gyermek nem kap rendszeresen enni, rosszul – hidegebb évszakokban hiányosan – öltözködik, és koszos, mert nem mosdadják, és nem is tanítják meg mosakodni. Ennek következtében egy olyan állapotba kerül, amit felnőtteknél a szegénységgel azonosítanánk: természetes életszükségeit nem tudja megfelelő módon kielégíteni. Ennek nincs köze a szülők anyagi helyzetéhez – szegénységéhez – mert azok általában nem olyan szegények, hogy a gyermek alapvető életszükségeit kielégítését ne tudnák biztosítani. A saját szükségleteik kielégítését többnyire biztosítják is. A gyermek azért nő fel elhanyagoltan, mert nem törődnek vele, ami felveti állapotának másik és pszichológiailag nagyon kritikus következményét, a szeretethiányt. Tanulmányok igazolják, hogy ennek a gyerekkori elhanyagoltságnak akkor vannak hosszú távú következményei, ha a két tényező, a fizikai elhanyagoltság és a szeretethiány együtt jelentkezik. Az ilyen „összetett módon” elhanyagolt gyermekeknél felnőttkorban a pszichikai (NAUGHTON et al. 2013) és agyműködési zavaroknak (MCLAUGHLIN et al. 2017) egész sorát lehet megfigyelni.

Ha röviden szeretnénk összefoglalni az ilyen gyermek állapotát, akkor némi túlzással azt mondhatnánk, hogy „nincs társadalm”, vagyis az a közeg, amelyre – életkoránál fogva – a társadalom redukálódik, nem fogadja be. Olyan helyzetet foglal el a családon belül, amelyet a marginalizált csoportok – például a különböző kisebbségek – a társadalomban. Ennek hosszú távon (felnőttkorban) beilleszkedési zavarok a végeredményei, és általában véve nehézségek a társas kapcsolatok kezelésében (LOCKHART et al. 2018). Bűnelkövetési vonatkozásait tekintve pedig egy reaktív agresszióra való hajlam jelenik meg felnőttkorban (HALLER 2017). Ez nyilvánvalóan bűncselekmény, és mint ilyen, antiszociális tett, de nem nyereségvágyra vezethető vissza. A reaktívan agresszív emberekre az jellemző, hogy túlreagálják környezetük eseményeit (VITIELLO et al. 1990). Ez megnyilvánulhat abban, hogy provokációnak vélnék egy olyan eseményt, ami nem az, vagy abban, hogy agresszióval oldanak meg olyan valós provokációkat, amelyeket békésen is meg lehetne oldani. A gyermekként elhanyagolt és kizsájtott ember egyébként ebből is rosszul jön ki, mert az ilyen dühből elkövetett erőszakos bűncselekményeknek általában sok szemtanúja van, ezért előbb-utóbb összeütközésbe kerülnek a bűnüldözéssel és igazságszolgáltatással.

A gyermekek egy másik részét nem elhanyagolják, hanem *bántalmazzák*. Ők hosszan tartó, erős stresszként élik meg a gyermekkoraikat. E korai stressz következményeit elenyészővé tehető egy szeretetteljes családi környezet, és bizonyos esetekben – amikor a stressz forrása családon kívüli – ez meg is történik.⁶⁵ Nagyon sokszor azonban a stresszforrás maga a család. A gyermek életét a családi viszályok, a szülők alkoholizmusa és a gyerekekkel szembeni agresszivitásuk keseríti meg (a szülői nevelésre a kamaszkor vizsgálatánál térünk vissza). Bár családi szinten jelentkezik, a gyermekbántalmazásnak alapvetően társadalmi okai vannak; kimutatták például, hogy a gyermekeket azokban a szegények lakta városrészekben bántalmazzák leggyakrabban, ahol a rendőrségi jelenlét (gyermekbántalmazástól függetlenül) erőteljes (GARCIA et al. 2017), nyilván azért, mert a környék bűnözési rátája magas. Ha a gyermek tartósan ilyen körülmények között él, fejlődése egy egészen más irányt vesz majd, mint az elhanyagolt gyermeké. Ha gyakran verik, létrejön egy ördögi kör,

amelyet az erőszak körforgásának nevezünk. A veréssel nevelt gyermek felnőttkorban maga is agresszív lesz, és saját gyerekének verésén keresztül örökíti nemzedékről nemzedékre ezt a „családi hagyományt” (WRIGHT et al. 2016). Ugyanakkor erőszakos lesz házastársával is (ERIKSSON–MAZEROLLE 2015), és a családon kívül is hajlamossá válik az erőszakos bűnözésre (FORSMAN–LÅNGSTRÖM 2012). Erről a jelenségről is kimutatták, hogy köze van a gazdasági egyenlőtlenségekhez (HINSBERGER et al. 2016) és a bűnözői környezethez (WRIGHT–FAGAN 2013). Rossz anyagi körülmények között, illetve bűnözői közegben a „körforgás” jobban érvényesül, tehát az erőszak körforgásában a nagytársadalom folyamatai is szerepet játszanak. (Csak zárójelben és emlékeztetőül jegyezzük meg, hogy minden itt tárgyalt jelenség *kockázatként* értendő. A felnőtt, akit sokat vertek gyermekként, nem fogja „kötelességszerűen” verni a sajátját, de nagy a kockázata annak, hogy megteszi.) Érdekes módon a reaktív családi erőszaknak, amikor a konfliktusok dühből törnek ki, és a proaktív erőszaknak, amelyet a családon belüli hatalmi viszályokban tudatosan alkalmaznak (a fogalom magyarázatát lásd alább), külön körforgása van (ELBERT et al. 2018), ami mintegy előre jelzi azt, amit a következő kötet erőszakos bűnözésről szóló fejezetében tisztázunk majd, nevezetesen, hogy az agresszió jelensége nem egységes, hanem egymástól jól elkülönülő típusai vannak.

Ha a stressztényezők túlnőnek az egyszerű és időszakos veréseken, vagyis a gyermek tartósan van kitéve a súlyos stressz hatásainak (lásd a *Perry gyermekkora* című kerettest), akkor fejlődése másféleképpen siklik félre, mint azé, akit elhanyagoltak. Nem a provokációkat fogja túlreagálni. A bántalmazott gyermek – felnőttként – maga lesz a baj forrása, sőt agresszivitását célirányosan fogja használni (HALLER 2018). Ezt nevezzük proaktív agresszióknak (VITIELLO et al. 1990). A proaktívan (tehát saját kezdeményezéséből) erőszakos ember már az erőszakos bűnöző prototípusa, azé, aki súlyosan antiszociális, és nem saját érzelmeinek a csapdájába esik (mint a reaktívan agresszív), hanem tudatosan használja az erőszakot arra, hogy előnyre tegyen szert. Ennek kockázatát a gyermekkor egészen áthúzódó stressz teremti meg, amelynek fő forrása a család, ez azonban csak közvetíti a gyermek felé azokat a szociális nehézségeket, amelyeket saját maga él át.

Végül vannak gyermekek, akik *traumákat* élnek át. Ha a traumát nagyon egyszerűen szeretnénk meghatározni, akkor egy olyan válságként jellemezhetnénk, amelyben a gyermek egzisztenciáját vagy életét érzi veszélyben, de sehol nem látja a kiutat, és senkitől nem kap segítséget (BUSS et al. 2015). A traumák egy része nem szociális eredetű; traumás élmény lehet például egy tűzvész vagy földrengés. A háborút azonban, amelyet szintén traumaként él meg gyermek és felnőtt egyaránt, már a társadalom hozza létre. Traumaként élheti meg a gyermek továbbá, ha nemcsak egyszerűen megverik, hanem brutális erőszak áldozatává válik, vagy ha szexuálisan zaklatják. A korai traumás élménynek azonnali pszichikai következményei vannak, de bűnelkövetési kockázatként – akárcsak a fenti szociális okok – csak kamaszkorban jelenik meg. Nagy a kockázata annak, hogy a gyermekkori trauma egy labilis egyéniségű, a reaktív és proaktív agresszióra egyaránt hajlamos, mások szenvedésével szemben érzéketlen, pszichopata beállítottságú kamaszt és felnőttet hozzon létre (MARSHALL–COOKE 1999). Emellett a traumán átesett gyermekek felnőttkorban hajlamosak lesznek a depresszióra, bipoláris zavarra (AAS et al. 2016) és a pszichotikus képzelgésekre (READ et al. 2005). Kialakulhat az a rendkívül bonyolult, ugyanakkor súlyos pszichikai állapot, amelyet a poszttraumás stressz zavar diagnózisa ír le (YEHUDA et al. 2001). Ez sokféle büntett kockázati tényezője lehet, beleértve a legsúlyosabbakat is, például

a sorozatgyilkosságot (WILLIE 1975), bár gyermekkori trauma önmagában természetesen nem kockázata a sorozatgyilkosságnak, ehhez a traumán kívül több tényező összjátéka szükséges (ALLELY et al. 2014).

Perry gyermekkora

Perry Edward Smith egyike volt annak a két fiatal bűnözőnek, aki 1959. november 15-én kiirtotta a Clutter családot Kansas államban. Ennek a bűntettnek állított emléket Truman Capote *Hidegvérrel* című, valóság által ihletett regényében (CAPOTE 2006). Az eset azóta is gyakran visszatérő példája a kriminológiai és kriminálpszichológiai szakirodalomnak (KEGLEVITS 2004).

Perry rodeóartisták gyermekeként nőtt fel. Foglalkozásukból fakadóan a szülők sokat utaztak az Egyesült Államokban, ezért egyetlen iskolában sem sikerült egy teljes évet kitöltenie, és mindig megújuló iskolai környezeteiben társai gyakran voltak ellenségesek vele szemben. Apja alkoholista volt, aki rendszeresen verte feleségét és gyermekeit. Végül az apa elhagyta a családot, amikor Perry még egészen kis gyermek volt. Az anya is alkoholistává vált, és egy italozást követően belefulladását saját hányásába. A félárává vált gyermekeket (hárman voltak) egy katolikus árvaházban helyezték el, mert apjuk nem volt abban a helyzetben, hogy gondoskodjon róluk. Az árvaházban Perryt rendszeresen verték, mert ágyba vizelt. Később elszakadt testvéreitől – utolsó családi kötelékeitől –, és az Üdvhadsereg árvaházában kötött ki, ahol a bántalmazás folytatódott. Egy alkalommal a gondozója csaknem megfojtotta a kis Perryt. Később apja magához vette, és az évekkel korábban félbeszakadt hányatott életvitelük folytatódott, annak minden nélkülözésével és stresszes kalandjaival együtt. Perry végül elmerült az utcai bandák világában. Néhányszor javítóintézetbe, végül börtönbe került, ahol összeismerkedett Richard Hickockkal akivel közösen követték el a fent említett többszörös gyilkosságot.

Életét nem azért idéztük fel, hogy magyarázatot keressünk tetteire; a bűnelkövetés kockázati tényezői és a büntethetőség viszonyát különben is csak e kötet utolsó fejezetében fogjuk megvizsgálni. Perry példáján keresztül mindössze „életségű” tartalommal szerettük volna megtölteni a „korai stressz” fogalmát és az ezzel kapcsolatos bűnelkövetési kockázatokat. Ő hírhedté vált, mert olyan bűntettet követett el, ami megrázta az amerikai társadalmat. Azonban nem ő az egyetlen, akinek ilyen vagy ehhez hasonló gyermekkora volt, és aki később ennél enyhébb vagy hasonlóan szörnyű bűntettet követett el.

A traumák átélése azonban a sorozatgyilkosságoktól függetlenül is súlyos bűnkockázati tényező; egy tanulmány nagyjából négyezer börtönbüntetését töltő alanyának csaknem fele például traumás élményeken esett át gyermekkorában (WOLFF–SHI 2012). Ennek a rendkívül veszélyes életpálya-módosulásnak nincs sok köze a kiváltó ok természetéhez. Egy földrengésnek például nincs olyan összetevője, amely közvetlenül „kitanítana” valakit arra, hogy közönyös legyen embertársai iránt, vagy arra, hogy üldözési tévképzetei legyenek. Ezek mellett a nem specifikus bűnelkövetési kockázatok mellett van azonban olyan trauma is, amely olyan bűntettek kockázatát növeli meg, amelyek hasonlítanak ahhoz, amelynek traumáját a gyermek átélte. Ez elsősorban a szexuális jellegű traumákra vonatkozik, amelyek esetében az életveszély sokszor szóba sem kerül (LEE et al. 2002). A pedofil bűntettet például gyakran egy családtag, szülő vagy testvér hajtja végre egyfajta udvarlási folyamat után (SMALLBONE–WORTLEY 2001). A gyermek ezt gyakran mégis traumaként éli meg, ami felnőttkorban kockázatosabbá teszi őt a szexuális erőszak vagy a pedofil bűntettek szempontjából.

A zaklatott korai gyermekkor kapcsán érdemes megvizsgálunk még egy kriminológiai elméletet, az úgynevezett szociális tanulás elméletét (AKERS et al. 1979; YARBROUGH et al. 2012). Ennek álláspontja, hogy a felnőttkori viselkedésmintáinkat gyermekkorban sajátítjuk el. Az elmélet egyik vezető képviselőjének részletesebb leírása szerint a szociális tanulás két összetevőből áll: egy utánzási komponensből, vagyis mások viselkedésének másolásából, és az úgynevezett operáns kondicionálásból, amelyet a cselekmény pozitív következményei idéznek elő. Egyszerűbben: ha egy gyermek eltanul egy viselkedésformát – ebben az összefüggésben egy büntettet –, akkor a viselkedésmintát attól függően építi be saját viselkedésébe, hogy a tett végkimenetele kedvező vagy kedvezőtlen volt számára. Ez az elmélet már önmagában is – akár egy laikus kívülálló számára is – nagyon valószínűnek látszik, még akkor is, ha sokan vitatkoznak vele. Ha végighaladunk a fenti mikrostrukturális tényezőkön, nekünk is egyet kell értenünk vele, legalábbis egy bizonyos pontig. Az erőszak körforgása például remekül megfelel a szociális tanulás elméletének. Erre egyébként tekinthetünk egy tágabb evolúcióbíológiai szemszögből is; e nézet szerint az erőszakos környezetben felnövő gyermek (az, akinek gyermekkorra stresszek végeérhetetlen sorozata volt) kora gyermekkorában azt tanulja meg, hogy az élet kemény, és a túlélés érdekében minden eszköz megengedett (SLOMAN 2016). Ez a magyarázat azt sugallja, hogy a felnőttkori antiszociális viselkedés egy alkalmazkodási válasz a korai stressz által megelőlegezett „antiszociális világhoz”. Mint ilyen – bár vannak neurobiológiai vetületei is – összhangba hozható a bűnözés szociális tanulásának egy tágabban értelmezett elméletével, amelyben már nem viselkedések, hanem az attitűdök a tanulás tárgyai.

A korai *elhanyagoltság* következményei azonban már csak némi módosítással „férnek bele” az elméletbe. Az elhanyagolt gyermekek ugyanis szinte társadalmon kívül nőnek fel (mármint a családjukon kívül, amelyből a társadalom ebben az életkorban áll). Mivel senki nem törődik velük, tulajdonképpen nincs is módjuk bűnözői viselkedésmintákat elsajátítani. Sőt az ilyen gyermekek néha nem bűnöző, hanem társadalmilag befolyásos családokban nőnek fel (BERNARD 2017); elhanyagoltságuk pusztán a szülők elfoglaltságával, egymás iránti elhidegülésével vagy szeretetlen természetükkel magyarázható. Ebben a közegben még technikailag is kizárt, hogy a gyermek bűnözői viselkedésmintákat tanuljon meg. Itt inkább arról lehet szó, hogy a gyermek *nem tanulja meg* a szociális élet szabályait. Ezzel magyarázható, hogy felnőttként nem tud mit kezdeni az emberi kapcsolatok bonyolultabb formáival, és rosszul válaszol meg kihívásokat – vélt vagy valós provokációkat egyaránt. Ezt egyébként állatkísérletekkel is igazolni lehet. Ha állatokat – majmaktól (VICEDO 2010) a széles körben vizsgált laboratóriumi rágcsálókig (TÓTH et al. 2008) – szociálisan elzárta nevelünk fel, felnőttkorban olyan kontrollálatlan és erős emóciókkal kísért agressziót tapasztalunk náluk, amely nagyon hasonlít az emberi reaktív erőszakra. Az a tény, hogy ez a fajta agresszió nincs tekintettel a körülményekre – az állatok maguknál sokkal nagyobb ellenfeleket is megtámadnak (SACHSER–LICK 1991), amivel mintegy borítékolják saját vereségüket – arra utal, hogy valóban: a korai szociális elhanyagoltság egy szociális tanulási deficitet idéz elő. Ha ezeknek a megfigyeléseknek a lényegét be szeretnénk emelni a szociális tanuláselmélet kereteibe, akkor ki kell egészítenünk azt a tanulás lehetőségének *hiányával* is. Tehát a bűnelkövetői viselkedés kockázatát megteremtheti a bűnözői szociális minták *elsajátítása*, ugyanakkor a megfelelő szociális minták *elsajátításának hiánya* is.

A korai elhanyagoltság következtében kialakuló reaktív agressziós hajlamnak van azonban egy sajátossága, ami arra utal, hogy a pszichikai torzulás gyökerei mélyebbre ha-

tolnak az egyszerű tanulásnál. A korai deficitet nem lehet felnőttkorban korrigálni szociális tanulással önmagában sem embernél, sem állatoknál (TULOGDI et al. 2014). A változások tehát nem egyszerűen kognitív (tanulási) jellegűek, hanem mélyebb biológiai változásokra vezethetők vissza, amit az is igazol, hogy a szociális „újratanulás” csak akkor eredményes, ha azt gyógyszeres – agyműködésre ható – kezelésekkel támogatjuk meg (MIKICS et al. 2018).

Míg a szociális elhanyagoltság hatásait magyarázhatjuk a szociális tanulás elméletével, *ha* azt kissé *módosítjuk*, a traumák hosszú távú hatásainak beillesztése az elméletbe már keményebb dió. Egy földrengés nem tanít bűnözői viselkedésre, a természeti katasztrófák mégis olyan mentális zavarokat idézhetnek elő, amelyeknek magas bűnözési kockázata van. Bár egy erőszakos apa erőszakosságra taníthat, arra már nem, hogy valaki teljesen erkölcsstelenül váljék, mint például egy pszichopata. A korai szexuális traumák és a felnőttkori szexuális bűncselekmények között is igen furcsa a kapcsolat – legalábbis a szociális tanulás elmélete szempontjából. Minél közelebb áll érzelmileg az erőszaktevő az áldozathoz (például családtagja), annál nagyobb a bűnisméltés valószínűsége az áldozatnál, amikor az felnőtt, és már ő válik elkövetővé; akit gyermekkorában férfi erőszakolt meg, az felnőttként kifejezetten pedofil bűnözővé válik (NUNES et al. 2013). A gyerekkori áldozat nem tanulhatja meg a bűnisméltést abból, hogy zaklatója közel állt hozzá, mint ahogy a férfi elkövető sem „tanít” pedofilfiára (ezt megtehetné a női pedofil is). Itt a szociális tanulástól eltérő mechanizmusok meglétére kell gyanakodnunk. És végül az a stressz, amelyet az anya él át, miközben kihordja gyermekét, és amely olyan módon zavarja meg az egyedfejlődést, hogy felnőttkorban bűnelkövetési kockázattá válik, semmilyen módon nem értelmezhető a szociális tanulás elméletével. Miközben az anya éhez, vagy éppen a részeg apa ütlegeit szenved el, a magzat aligha sajátíthat el bűnözői viselkedésmintázatokat, hiszen még meg sem született. Még kevésbé tanulhat bűnözői viselkedést abból, hogy az anya dohányzott, miközben kihordta őt, pedig ez statisztikailag kimutatható kockázata a felnőttkori bűnözésnek (lásd fent).

A fentiek fényében két dolgot tehetünk: vagy teljesen átértelmezzük a tanulás fogalmát, és kiterjesztjük olyasmire is, aminek jelenlegi elképzeléseink szerint semmi köze a tanulásnak, vagy belátjuk, hogy a szociális tanulás elmélete – hasonlóan a többi kriminológiai elmülethez – bizonyos társadalmi kockázatokat jól, másokat csak némi átértelmezés árán, ismét másokat pedig egyáltalán nem magyaráz meg. Ez nem semlegesíti az elméletet. A szociális tanulás elméletét nem kell elvetnünk pusztán azért, mert nem magyaráz meg *mindent*. Ellenkezőleg, arra kell alkalmaznunk, amire alkalmas: a bűnözői környezetben felnövő gyermekek viselkedésének magyarázatára. Ebből a szempontból azonban az elmélet sokkal pregnansabban érvényesül később, mint kora gyermekkorban.

3.2.3. Társadalom és kamasz

Az iskoláskor az, amikor a gyermek tartósan kilép családi környezetének szűk keretei közül. Távollétei időben egyre hosszabbá válnak, míg végül – valamikor a kamaszkor végén – a fiatal függetlenedik eredeti szociális közegétől, a családtól, és belép egy újba. Hogy ez az új közeg a társadalomnak milyen szegmense lesz, pontosabban, hogy azonos lesz-e a bűnözői „társadalommal”, az azoktól a vonzó és taszító tényezőktől függ, amelyek társadalmi orientációját meghatározzák. A kamaszkort akár e szociológiai vonzások és taszítások

küzdőtereként is felfoghatjuk. Az alábbi eszmefuttatásban egy olyan kamaszból indulunk ki, aki nem hordoz magában különösebb biológiai terhet – például „rossz géneket” –, gond nélkül vészelté át a magzati létet, és gyermekkorra is mentes volt a megrázkódtatásoktól. A korai vagy élethosszig tartó bűnözői pályát már nagy valószínűséggel elkerülte, és most a beilleszkedés lehetőségeit keresi. Miért és hogyan találja meg a bűnözés felé vezető utat?

Társadalmi taszítóerők

A bűnözői pálya felé terelhet valakit az, ha a társadalom nem hajlandó befogadni, pontosabban: ha a kamasz úgy érzi, hogy a beilleszkedésnek akadályai vannak. Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a társadalom szándékosan „kipécézte” őt, és tudatosan törekszik a kiközösítésére. Sőt, mint alább látni fogjuk, sokszor a legjobb szándékból erednek a leg-erőteljesebb taszítóerők. A lényeg az, hogy a sokféle – alapvetően jó szándékú, de hibás vagy éppen rossz szándékú – hatás következtében a kamasz úgy érzi, hogy a hagyományos társadalom vonzereje megszűnt számára.

A gondok a család szintjén kezdődnek. A kamaszkor az utolsó életszakasz, amelyben a szülők hatása közvetlenül és erőteljesen érződik; később már pusztán jelentéktelen háttérzajjá válik. A kamaszkor érzelmi viharainak következtében a kamasz szinte elkerülhetetlenül összetűzésbe kerül a szüleivel, akik korábban magát a társadalmat jelentették számára. Ilyenkor nemcsak a kamasz, hanem szülei is döntéshelyzetbe kerülnek. El kell dönteniük, hogyan kezeljék a helyzetet: szigorral, engedékenyen vagy támogatóan (ez utóbbi kettőt, mivel elkülönülten még nem tanulmányozták, a továbbiakban együttesen szabadelvű nevelésnek aposztrofáljuk). A tapasztalat azt mutatja, hogy nem a szabadelvű, hanem a szigorú nevelési stílus a bűnözővé válás egyik kockázati tényezője (PATTERSON 1986). Ez valószínűleg sok szülő véleményével ütközik; sokan vélik úgy, hogy a kamaszokat rövid pórázon kell tartani. A „kemény” nevelésen átesett kamaszok azonban elidegenednek attól a közegtől, amely eddig a saját belső társadalmuk volt, és nyitottá válnak másféle hatások befogadására.

Bár a bűnelkövetés szociológiai megközelítéseinek jelenleg a szabadelvű nevelés a kánonja, és az állítást kétségtelen tények támasztják alá, meg kell jegyeznünk, hogy az összefüggést erősen színezi az a kulturális háttér, amelyben ez megnyilvánul. Az Egyesült Államokban figyeltek fel arra, hogy míg az amerikai családok esetében a szigorú, addig a latin-amerikai eredetű családokban épp ellenkezőleg, a szabadelvű nevelés hoz létre bűnelkövetési kockázatot (ESTRADA-MARTÍNEZ et al. 2011). Az effajta kulturális különbségek okainak feltárása még várat magára, de ez a lelet már önmagában arra utal, hogy a szülői nevelési stílus nincs olyan egyértelmű kapcsolatban a bűnözés kockázataival, mint például a korai elhanyagoltság, amely, mint láttuk, már az állatoknál is befolyásolja az agresszivitást. Míg az utóbbi összefüggés egy mélyebb, bizonyos mértékig biológiai jellegű háttérmechanizmust sejtet, a nevelési stílus hatása a bűnelkövetésre inkább egy szociális viszonyrendszer származtatott következményének, egyfajta kulturális hatásnak tűnik. Egyébként, ha a fenti tanulmányban a vizsgált őshonos és bevándorló csoportoktól eltekintünk, pusztán a logika útján is beláthatjuk, hogy van fiatal, akit a kemény nevelési stílus elidegenít a családtól, ezért olyan szociális környezetben lel lelki otthonra, amely a bűnözés felé taszítja. Más fiataloknak viszont éppen szigorra és kemény fellépésre van szükségük ahhoz, hogy távol maradjanak attól a csoporttól, amelyhez természetük szerint vonzalmat mutatnak. Összességében

azonban egyértelmű, hogy a család attitűdje a gyermek iránt – akár a szigor a kívánatos, akár az engedékenység az adott csoportnál vagy egyénnél – fontos kockázati tényező. Ha a kamasz nem azt kapja, ami fejlődése szempontjából neki megfelel, elszakad egy szál, amely a törvénytisztelő társadalomhoz köti.

Időrendben a második társadalmi csoport, amelyhez a gyermek kötődik, az iskola; ez az első olyan közeg, amelyhez – eleinte legalábbis – nem kötik szoros érzelmi kötelékek, de ahol mégis érvényesülnie kell. Az iskolai nevelésnek két alapvető követelménye van: a tanulmányi előmenetel és a szociális integráció. Ha a fiatal egyikben vagy mindkettőben kudarcot vall, elszakad még egy szál, amely őt a társadalomhoz köti. Tanulmányok sora bizonyítja, hogy a rossz iskolai előmenetel jelentős bűnelkövetési kockázat (HERRENKOHL et al. 2001), sőt sokan úgy vélik, hogy az oktatás önmagában egy védő tényező a bűnözéssel szemben (HJALMARSSON–LOCHNER 2012). A fiatal kudarcot vallhat azért, mert nem rendelkezik megfelelő képességekkel, de azért is, mert a szülők nem támogatják eléggé – tehát mintegy objektív okokból –, és végül azért, mert az iskola sem fordul feléje megértéssel. Az iskolatársak nem fogadják be a közösségbe, a tanárok pedig „leírják” őt. Mindez beletorkolllhat abba, hogy a gyermek kitiszítottként éli végig az iskolai éveket, vagy ellenkezőleg, az iskolai közeg ellen, elsősorban természetesen osztálytársai ellen fordul, akik fölött uralkodni tud, ha megfelelő fizikai adottságokkal rendelkezik, vagy összefog néhány hozzá hasonlóan marginalizált gyermekkel. A gyermek „iskolai zaklatóvá” válik, aki terrorizálja társait. A kitiszítottság és az iskolai zaklatásban való részvétel egyaránt bűnözési kockázat, sőt még a legsúlyosabb büntetteknek, például az iskolai lövöldözéseknek is kockázatává válhat (LEARY et al. 2003). Röviden összefoglalva: az iskola az első „igazi” társadalmi közeg, amelyben érvényesülni kell, és ha ez nem sikerül, egy újabb akadály gördül a kamasz társadalmi integrációja elé.

Végül: a kamaszkor az a fejlődési szakasz, amikor az egyén perspektívája szélesre tárul, figyelni kezd olyasmire, amire korábban nem is gondolt: arra a viszonyra, ami közötté és a társadalom szélesebb rétegei között fennáll. Meglepetéssel tapasztalhatja, hogy a társadalom nem áll mellette. Az elutasításnak sokféle oka lehet, de ebben az életkorban sokszor a kamasznak azok a sajátosságai, amelyekről nem tehet: a bőrszíne, anyanyelve, vallása, esetleg az a társadalmi osztály, amelyhez tartozik, vagy az vidék, városrész, ahol lakik. Ez a nagyobb léptékű társadalmi elutasítás szintén bűnözési kockázat, akár társadalmi léptékű (LÉVAY 2005), akár csak a közvetlen szociális környezetre (a szomszédságra) korlátozódik (OBERWITTLER 2005). A szociális elszigetelődés lényegében elszakítja azt a legfontosabb szálát, amely a kamaszt a társadalomhoz köti.

Vannak olyan kamaszok, akiket a szüleik igyekeznek rövid pórázon tartani, és mindent elutasítanak, amit ő szeret, vagy amiben hisz. Olyasmit próbálnak rákényszeríteni, ami nem érdekli. Ugyanez a kamasz kudarcot vallhat az iskolában, és egyúttal tartozhat olyan társadalmi csoporthoz is, amelyet a társadalom egésze vagy annak fontos rétegei elutasítanak. Más kamaszok szerető otthonban élnek, jól teljesítenek az iskolában, de a társadalom vezető csoportjai nem fogadják be őket. Röviden, a fenti szociális problémák, amelyek a kamaszt sújtják, előfordulhatnak együtt, egyesével vagy bármilyen kombinációban. Ezeknek a gondoknak természetesen nem a bűnözés a megoldása. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az általános vagy részleges kiszakadás a társadalom szövedékéből megoldást igényel, mert az ember szélsőségesen szociális lény, nem élhet huzamosabb ideig társadalmon kívül. Az, hogy merre fordul, például a bűnözői közeg felé, jelentős részben attól függ, hogy a taszítások mellett milyen vonzerők hatnak rá.

A bűn vonzása

Bár nem szokták ebben a formában rendszerezni, úgy tűnik, minden taszítóerőnek megvan az ellenpárja a bűn vonzó tényezői között. Az a kamasz, akit a családja túl szigorúan fog, vagy épp ellenkezőleg, túlságosan szabadon hagy, az utcai bandákban találhatja meg azt a közeget, amely befogadja (WOOD 2014). Ezeknek a magva kialakulhat az iskolában is azokból a gyermekekből, akik nem tudnak érvényesülni itt, és társaik zaklatásában vezetik le indulataikat. Ha néhány ilyen kamasz összefog, egyrészt nagyobb erőt képviselnek az iskolán belül, másrészt létrehozhatnak egy magot, amely az iskolán kívüli életüket is kitölti.

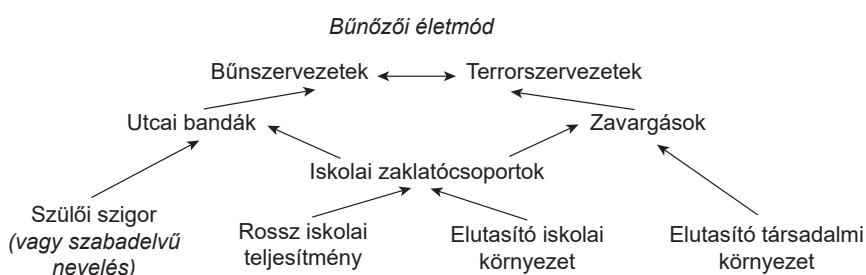
Ha a kamasz beilleszkedési zavara nem olyan súlyos, hogy egzisztenciáját veszélyeztetné, a bandák pusztán egy biztonsági szelepként működnek, amelyekben keresztül a kamasz levezetheti az elutasítások sorából fakadó frusztrációit, és egyben olyan csoportra lelhet, amely mintegy otthonos szociális közegként működik számára. Így csatlakozhat a kamasz a szélsőséges futballdrukkerek csapataihoz vagy valamilyen radikális csoporthoz, amelynek nincsenek nagyobb léptékű társadalmi céljai (nem akarják megváltoztatni a társadalmat), de törve-zúzva küzdenek valamiféle társadalmi célért. Az ilyen militáns csoportokhoz, amelyek sok minden ellen és sok mindenért küzdhetnek az abortusztól az állatkísérletekig, mindig csatlakoznak olyanok, akik valójában nem törődnek a csoport céljaival, pusztán egy befogadó közeget keresnek, szakszerűbb szóval a saját identitásukat (STRAKER 1992). Ugyanúgy megjelenhetnek rendezvényeken, hogy feloldódva a tömegben (mintegy befogadó szociális közeget lelve abban) és erkölcsileg kihasználva a tömeg jogos vagy jogtalan felháborodását, rombolásban és erőszakban éljék ki elutasításuk miatt érzett haragjukat (CLAASEN 2014). Ilyenkor az időközben felnövekvő kamasznak akár foglalkozása és családja is lehet; a bűnelkövetés pusztán „hétvégi” foglalatosság, amelynek során átélheti a szociális elfogadás élményét, és kiélheti haragját azért, mert korábban mások elutasították őt.

Előfordulhat persze, hogy nincs ilyen „szerencséje”; nem kapja meg az élettől azt a lehetőséget (akár adottságok, akár lehetőségek híján), hogy önálló egzisztenciát teremtsen magának, ezért be kell kapcsolódnia a „kenyérkereső” bűnözés körébe (MILLER 1958). Néha kamaszok kisebb csoportjai saját körükből választott vezetők köré csoportosulva alulról építkeznek, és létrehozzák saját bandájukat. Ha ez nem lehetséges, vagy a szociális közeg lehetetlenné teszi, hogy ilyen, az önállóság csiráját magában hordozó csoportok létrejöhessenek, a kamasz kénytelen olyan bandákhoz csatlakozni, amelyek már eleve léteznek, és amelyekbe nem alapítóként, hanem alárendelt tagként kell csatlakoznia. Ezt elősegíti, ha olyan környéken él, ahol a hasonló bandák nagy létszámban fordulnak elő. Ezt „szomszédsághatásnak” szokás nevezni. A társadalom perifériájára szorult csoportok elhanyagolt vidékekre koncentrálnak, ahol a törvény szigora is lazább, és ahol a bűnelkövetésnek jelentős hagyományai vannak (KLING et al. 2005). Ez vonzerőt jelent azok számára, akiket a társadalom nem fogadott be, és egyúttal tág lehetőségeket biztosít az alternatív megoldások számára. A jelentéktelen, jövedelmi lehetőségeket alig biztosító utcai bandák ugyanakkor felkeltik a jelentősebb bűnözőcsoportok, sőt a nagy, egész körzetek fölött uralmat gyakorló bünszervezetek figyelmét, amelyek egyfajta utánpótlási bázisként tekintenek a csellengő, bandákban randalírozó fiatalokra. Ezek teremtik meg a lehetőséget a kamasz számára, hogy eggyel feljebb lépjen a létrán, és a bűnözés megélhetési forrássá váljon számára.

Egy lépéssel feljebb lépve, a társadalmi elutasítás oka nem valamilyen személyes hiba vagy szociális körülmény, hanem egy szisztematikus megkülönböztetés, amely nem a ka-

maszt magát, hanem azt a tágabb csoportot érinti, amelyhez tartozik (BURT et al. 2017). Ebben az esetben a kamasz már eleve nem egyedül áll szemben a társadalommal, hanem egy egész réteg vagy csoport tagjaként. Ez nem vagy csak nagyon ritkán lázad fel mint egész, viszont létrejönnek benne azok a radikális csoportok, amelyek felveszik a harcot az ellen az igazságtalanság ellen, amelyet – akár valós, akár csak vélt – mélyen átéreznek. Ebben szociális közegük, az a kisebbség, amelyhez a kamasz is tartozik, támogatja őket még akkor is, ha maga nem radikalizálódik. Így a társadalmi kirekesztettséget érző kamasz kettős kötődésre tesz szert: tagjává válik egy összetartó militáns csoportnak, és egyben elnyeri annak a tágabb szociális rétegnek a támogatását is, amely példáját ugyan nem követi, de eszméivel egyetért. A bűnelkövetés társadalmi tényezői közül ez a mechanizmus hozza létre a terrorizmust.

A kamaszt a bűnözés felé irányító tényezőket foglalja össze a 3.3. ábra.

3.3. ábra

A bűnözés felé vezető út piramisa

Forrás: a szerzők szerkesztése

3.3. Kultúra

Ebben a fejezetben azokat az álláspontokat vizsgáljuk meg, amelyek a bűnelkövetést a kultúrából és a kulturális hagyományokból vezetik le. Először mintegy madártávlatból vizsgáljuk meg a kérdést, majd kissé részletesebben elemezzük egyik vonatkozását, a migrációval kapcsolatos bűnelkövetést.

3.3.1. Az erőszak és bűn kultúrája

Az erőszak kultúrájának is megvan a maga kriminológiai elmélete; nem meglepő módon ezt az „erőszak kultúrája elméletnek” nevezik (GALTUNG 2016). Alaptétele, hogy az erőszak megítélése a kulturális hagyományból származtatható (lásd az *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája* című kerettest). Általános nézet, hogy az erőszak kultúrája az elmúlt korok folyamán fokozatosan háttérbe szorult, és ennek köszönhető, hogy ma általában véve az erőszakot csak nagyon kevés társadalomban fogadják el az emberi konfliktusok legitim megoldási formájának. Az erőszakos bűnözés – és nota bene a háború – gyakorisága éppen attól függ, hogy egy adott társadalom vagy annak egy része (család, közösség, földrajzi

régió) milyen messzire jutott el ezen az úton: milyen mértékben sikerült az erőszak kultúráját háttérbe szorítani, illetve helyettesíteni a béke kultúrájával.

Azoknak a társadalmi attitűdöknek a területeit, ahol az erőszak kultúráját még nem sikerült lebontani, három nagy csoportra osztják. Az egyik a nők elleni szexuális erőszak, ahol a bűnt sokszor az áldozatra hárítják, aki úgymond kiprovokálta az erőszakot, és csak utólag panaszkodik ellene. Ez a nézet viszonylag gyakran megjelenik a médiában (KAHLOR–EASTIN 2011). A második terület a családi erőszaké, amelyben az erőszakra úgy tekintenek, mint a férfidominancia jogos megnyilvánulására (PAN et al. 2006), míg a harmadik a fizikai erőszak dicsőítése a legkülönbözőbb médiákban, a képregényektől az esti tévéfilmig. Ennek naponta tanúi vagyunk.

Sokan úgy vélik, hogy a médiakultúra befolyásolja – elsősorban – a fiatalokat, kihatással van az erőszakos bűnelkövetésre, ezért sokan sürgetik a média „átállítását” a béke kultúrájára (ANDERSON et al. 2003). Bár az álláspont híveinek érvelése nem mindig hibátlan (HALLER 2009), és sokan tagadják, hogy ilyen összefüggés létezne (FERGUSON–KILBURN 2009), vagy legalábbis kétségüket fejezik ki az iránt, hogy az összefüggés olyan mindent magában foglaló lenne, mint a médiaerőszak ellenzői állítják (SCHEUNGRAB 1990), az kétségtelen, hogy a médiában megjelenő erőszak az erőszak kultúrájának pregnáns megnyilvánulása.

Az erőszak kultúrájának egyik formája az úgynevezett „becsület kultúrája”, amely szerint a becsületen esett foltot erőszakkal kell lemosni. Ennek a jelek szerint igen érdekes összefüggései vannak már a gyermekek közötti erőszakkal is az iskolában (BROWN et al. 2009). Növekvő társadalmi köröket követve: az erőszak kultúrájának jelentős szubkulturális összefüggései vannak [például az Egyesült Államok déli tagállamaiban a férfiak erőszakosabbak, mint az északi tagállamok lakosai (NISBETT 1993)], az egyes országok kultúrája meghatározza az erőszakos bűncselekmények gyakoriságát [például az Albániában tapasztalható erőszakhullámot a „konfliktusok kultúrájának” tulajdonítják (ARSOVSKA–VERDUYN 2008)], és végül a nemzetközi bűnözéshez kapcsolódó erőszakot és az országok közötti konfliktusokat szintén szeretik az erőszak kultúrájának szemszögéből értelmezni (STAUB 2003).

Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája

Az erőszak kultúrájának nagy hatású ábrázolását Gabriel García Márquez fent idézett regényében találjuk meg (GARCÍA MÁRQUEZ 2004). A történet főhőse Santiago Nasar, aki megejtette Angela Vicariót, két barátja, Pablo és Pedro Vicario hűgát. Miután a nászéjszakán kiderül, hogy Angela nem szűz, és ezért Nasar a felelős, Pablóra és Pedróra a közösségi kultúra egy olyan tett végrehajtásának kötelességét testálja, amelyet nem szeretnének végrehajtani. Meg kell ölniük Santiagót. Hogy barátjuk elmenekülhessen, őket pedig ne terhelje az emberölés bűne, a gyilkosságot előre bejelentik, sőt megjelölik időpontját és helyszínét is. Santiago azonban nem menekülhet el, mert egy ugyancsak kulturálisan ráruházott kötelesség, az önérték és bátorság parancsa visszatartja ettől. Így a gyilkosságra sor kerül, bár senki nem kívánja, és megvolt minden lehetőség arra, hogy elkerüljék.

A szinte mitikus magasságokba emelkedő történet – Capote fent megidézett történetével ellentétben – fikció. Márquez nem egy valós eseményt költött át regénnyé. Ezzel együtt a kultúra és bűnelkövetés kapcsolatának ez a regény valószínűleg az egyik legmegrázóbb ábrázolása. Márquez azt akarta ábrázolni, ahogy az erőszak kultúrája átszövi Dél-Amerika társadalmát, olyan tettek végrehajtására „kötelezi” polgárait, amelyeket emberként nem szeretnének elkövetni. A szimbólum ereje azonban messze túlszárnyalja a megcélzott üzenetet, és általánosítható minden kulturális

okokból elkövetett erőszakos bűncselekményre, függetlenül a földrajzi régiótól. A „becsület és erőszak” kultúrája korántsem csak Dél-Amerikára jellemző. Megnyilvánul – többek között – minden otthon elcsattant pofonban, amely a férfúi önérzetet védi, és jelen van akkor is, amikor fiatalok összecsapnak a diszkó előtt a becsület vélt követelményének engedelmessége.

Az erőszak kultúrájának mintegy leszármaztatott vagy bővített „elmélete” már nemcsak az erőszakos, hanem mindenfajta bűncselekményt, sőt a rendészetet is a kultúra szemszögéből vizsgálja (DENNIS–ERDOS 2005). Sokan úgy vélik például, hogy Németországban a bűnüldözés helyzetét erősen befolyásolja a hagyományos rend iránti vonzalom, Franciaországban a rendőrséggel szembeni társadalmi gyanakvás, míg Nagy-Britanniában a demokratikus ellenőrzés iránti igény. A közelmúltban meghirdették egyébként a kulturális kriminológia új tudományágának koncepcióját is, amely arra keresi a választ, hogy milyen viszony áll fenn egyrészt az igazságszolgáltatás, másrészt a média és a kultúra dinamikája között (a „dinamika” a történelmi és politikai változásokat, illetve ezek szubkulturális és transzkulturális kölcsönhatásait jelöli) (FERRELL et al. 2005).

Az erőszak és bűn kultúrájának elmélete – ami kultúráról lévén szó, nem meglepő – erősen hagyatkozik a véleményekre, a személyes értékelésre, és gyakran emelkedik filozófiai magasságokba, ezért nem vizsgáljuk meg olyan tüzetesen, mint más kriminológiai elméleteket. Levonhatjuk azonban a következtetést, hogy a kultúrának valószínűleg *van* befolyása a bűnelkövetésre, és ezeket az összefüggéseket érdemes lenne tényszerűen, nagy társadalomnevelési eszméktől mentesen is megvizsgálni.

3.3.2. Kultúrák ütközése – migráció

A migráció és a hozzá társuló – vagy éppen a hozzá semmiképpen nem társítható – bűnözés egy politikailag kényes kérdés. Ez a tudományos vizsgálat elé nem emel gátakat, mint alább látni fogjuk, ugyanakkor a szélesebb közönségnek szánt munkákban (tan- és szakkönyvek) általában körültekintően szoktak fogalmazni. Ennek a könyvnek természetesen nem célja a politikai állásfoglalás, ezért a kérdés tárgyalása során szigorúan tartjuk magunkat egy korábbi tanulmányunk alapelveihez: csak olyan állításokra fogunk szorítkozni, amelyekre empirikus (tapasztalati) bizonyítékok vannak (HALLER 2016). Nem érvelni és bizonyítani, hanem vizsgálni és feltárni szeretnénk. Az adatgyűjtés módját és szempontjait a hivatkozott munkában részletesen leírtuk, ezért erre itt most nem térünk ki. A hivatkozott munkák számát is korlátoztuk, hogy ne dimenzionáljuk túl ezt az alfejezetet a többi rovására; a teljes felhasznált szakirodalom megtalálható a hivatkozott tanulmányban.

Elsősorban két kérdést szeretnénk megvizsgálni: 1. hogyan viszonyul egymáshoz a befogadóország és a bevándorló bűnelkövetési hajlandósága, és 2. hogyan hat a bevándorlók szociális integrációja a bűnelkövetésre. Ezt egyébként integrációs paradoxonnak is szokás nevezni. Mindkét jelenségnek erős kulturális vonzatai vannak. Vizsgálódásaink elsősorban az erőszakos bűncselekmények kérdéskörét járják körül, de a hivatkozott tanulmányok jelentős része másféle bűnelkövetés-típusokra is kitér (például olyan kisebb súlyú bűntettekre, mint a lopás vagy éppen hasonló súlyú bűntettekre, mint amilyenek a szexuális bűncselekmények).

Bevándorlás és bűnelkövetés

A bevándorlókra vonatkozó bűnelkövetési statisztikákat két csoportra oszthatjuk: a tanulmányok egy része szerint a bevándorlók több bűncselekményt követnek el, mint az őshonos lakosság, a másik szerint kevesebbet. Pusztán példaként említjük meg, hogy a svájci bevándorlók tízszer gyakrabban bántalmazták feleségüket, mint a született svájciak (WOLFF et al. 2008), míg az erőszakos bűncselekmények tekintetében a bevándorlók veszélyesebbek voltak az őslakosoknál Hollandiában ugyanúgy (KOMEN 2002), mint Németországban (BAIER–PFEIFFER 2008). Csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a hasonló felmérésekben figyelembe vették az elkövetők gazdasági helyzetét, tehát ezek a tanulmányok nem a szegénység és a bűnelkövetés kapcsolata mögé bújtatták el a bevándorlók bűnelkövetését. Más tanulmányokban ennek ellenkezőjét tapasztalták. Ismét csak példaként: az Egyesült Államokba bevándorló migránsok kevésbé voltak erőszakosak, mint az amerikai születésűek (SALAS–WRIGHT et al. 2016). Az egyik tanulmány már a címében is jelzi, hogy adatai szertefoszlatták azt a mítoszt, amely szerint a bevándorló erőszakos (ALMEIDA et al. 2011). Sajnos azonban a bűnelkövetési statisztikák nem mítoszok, és az egyik tanulmány kutatási adatai nem semlegesítik egy másik tanulmány adatait. A tisztességes színvonalú kutatások adatai azonban kétségtelenül ellentmondók, és egy olyan helyzetet vetítenek előre, ami nem ismeretlen a tudományban, nevezetesen azt, hogy a rendelkezésre álló adatok birtokában a kérdés eldönthetetlen. Ha azonban egy mélyebb elemzésnek vetjük alá az adatokat, felsejlik a megoldás.

Első lépésben a bevándorlók egymás közötti összehasonlítása visz közelebb a megoldáshoz. Ausztráliában a kambodzsai bevándorlók sokkal erőszakosabbak voltak, mint a kínaiak (SPENCER–LE 2006), és hasonló különbségeket találtak az Egyesült Államokban is, amikor különböző eredetű latin-amerikai bevándorlókat hasonlítottak össze (VAUGHN et al. 2015). A bevándorlók tehát nem egyformák; különböző kultúrákból jönnek, és ennél fogva különböző hagyományokkal rendelkeznek. Az arab kulturális hagyomány például nem bélyegezi meg a nők elleni családi erőszakot (KULWICKI–MILLER 1999), és ugyanez a helyzet a török kultúrkörből érkezők esetében is (USLUCAN 2009). A befogadó államok többségében ugyanakkor a családon belülin erőszak bűncselekmény. A származási ország kultúrája tehát kihat a bevándorló bűnözési kockázatára a befogadóországban; ezt számos bevándorlócsoporthoz igazolták [például kínaiaknál (WONG 1999), fülöp-szigetiekéknél (GUERRERO et al. 2010) stb.]. A bevándorlók kulturális hagyományai mellett a befogadóország kulturális hagyományai is szerepet játszanak a bűnözési kockázatukban. Ahol az erőszak ritka, ott a bevándorló erőszakosnak tűnhet, míg ott, ahol az erőszaknak hagyománya van, fordított a helyzet: az őslakosokhoz képest a bevándorló meglehetősen békésnek bizonyulhat (LEE et al. 2001; GRZYWACZ et al. 2009).

Röviden: a bűnözésnek kulturális háttere is van, és ez befolyásolja azt, hogy mekkora kockázatot jelent egy migráns csoport egy adott befogadóországban. Mivel a hasonló vizsgálatok kontrasztra épülnek (tehát a helybélieket és a befogadottakat hasonlítják össze), a kockázat nagysága egyrészt a befogadóország bűnözési kultúrájától függ, másrészt a bevándorlók kulturális és bűnözési hagyományaitól (lásd a *Magyarok Detroitban* című kerettest).

Az integrációs paradoxon

A tapasztalat azt mutatja, hogy a bűnügyi kockázatok és a bevándorlók integrációja paradox viszonyban van egymással (VERKUYTEN 2016): 1. azok a bevándorlók, akik csak néhány éve érkeztek a befogadóországba, kevesebb büntettet követnek el, mint azok, akik már régóta ott élnek. 2. Az első generációs bevándorlók kevesebb büntettet követnek el, mint a másod- és harmadgenerációs bevándorlók. 3. A befogadóország társadalmába rosszul integrálódó bevándorlók kevesebb büntettet követnek el, mint azok, akik jól integrálódnak. Ez fordítottja annak, amit várnánk: ahogy telik az idő, a helyzet rosszabbodik ahelyett, hogy javulna. Ez alól csak azok a bevándorlók kivételek, akiket olyan ország fogadott be, amelyhez kulturálisan sok szál köti őket. Bár eleinte ezek is több büntettet követnek el, mint az őslakosok, bűnözésük később belesimul az átlagba. Vagyis: bűnelkövetési szempontból is integrálódnak. Ilyennek bizonyultak például az Izraelbe bevándorló Szovjetunióból származó zsidók (TITZMANN et al. 2008) és a Németországba bevándorló kelet-európai, de német ajkú migránsok (TITZMANN et al. 2014).

Magyarok Detroitban

Ahogy bennünket manapság a különböző eredetű migránsokkal kapcsolatos problémák foglalkoztatnak, ugyanúgy foglalkoztatta az amerikaiakat a bevándorlók bűnözése a 20. század elején. A legnagyobb gondot az olasz bevándorlók jelentették, akik létrehozták az „igazi”, vagyis a társadalomba mélyen és kiirathatatlanul beépülő szervezett bűnözést. Természetesen más bevándorló-csoportokkal is voltak gondok; többek között – amint egy igen érdekes cikk beszámol róla (BEYNON 1935) – azokkal a magyarokkal is, akik Detroitban telepedtek le.

A tanulmány szerint a magyarok a számarányukat meghaladó módon vettek részt a bűnözésben, de a különböző helyeken élők részesedése nem volt egyforma. Elsősorban azok viselkedése okozott gondot, akik egy magyarok által sűrűn lakott kolónián *kívül* éltek, tehát akik mintegy elvegyültek más eredetű lakosok között, és ezáltal kiszabadultak saját honfitársaik ellenőrzése alól.

Néhány példával élve: a kolónián belül nem fordult elő szexuális erőszak; a magyarok által elkövetett összes (egyébként nem sok, összesen hét) nemi erőszakot a kolónián kívüli magyarok követték el. A többi büntett esetében (lopás, betörés, rablás, rongálás) a büntettek megoszlása 1:3 vagy 1:4 volt a kolónián kívül élők „javára”. Ők tehát háromszor-négyszer több büntettet követtek el, mint azok a magyarok, akik a magyar kolóniában éltek.

Egyetlen kivétel volt: a két csoport nagyjából azonos arányban lopott szemet a vonatokról (a kolónián kívüliek enyhe, 10%-os előnyével), ezt azonban egyfajta külső kényszerként is felfoghatjuk, mert a 30-as évek elejének időjárása eléggé hideg volt az Egyesült Államokban, ugyanakkor az ország és a világ a nagy gazdasági válság hatásaitól szenvedett. Ezt az egyetlen büntettet egyébként a kolónia lakosai közül még azok sem ítélték el, akik maguk nem loptak szemet.

A magyar kolóniát tehát – sok más mai bevándorlócsoporthoz hasonlóan – az otthonról hozott kultúra védte a bűnözés ellen; a legnagyobb bűnözési kockázatot az ebből a „hozott” kultúrából való kiszakadás jelentette.

Szemelgetve az integrációs paradoxon szakirodalmából: azok az amerikai bevándorlók, akik hat évnél kevesebbet töltöttek az országban, kevesebb bünt követtek el, mint azok, akik ennél több időt (GUPTA et al. 2009). Ugyancsak az Egyesült Államokban, az első generációs bevándorlók (akik nem a befogadóországban születtek) kevesebb bűncselekményt követnek

el, mint gyermekeik, akik már ott születtek.¹³⁷ És végül: Hollandiában *nagyobb* volt a bűnelkövetés kockázata azoknál a marokkói fiataloknál, akik jól beszélték a holland nyelvet, sok holland barátjuk volt, és akiknek munkahelye is volt a befogadóországban (STEVENS et al. 2014), mint azoknál, akik rosszabbul integrálódtak. Ezeket a furcsa leleteket egy sereg országban megerősítették; mindenhol az derült ki, hogy minél jobban integrálódott a fiatal, annál valószínűbb, hogy büntettet fog elkövetni. Úgy tűnik, hogy a jelenségnek nem csak a bűnelkövetéshez van köze, mert ahogy az idő telik, a bevándorlóknak az oktatásban való részvétele is romlik (SUÁREZ-OROZCO et al. 2009). Ez bizony meredeken eltér attól, amit várnánk, és a paradoxonra még nincs elfogadott magyarázatunk.

Elvileg a bevándorló és befogadóország közötti kulturális különbségek szerepet játszhatnának, mint fent is láttuk, de joggal feltételezhetnénk, hogy ezek a különbségek, ahogy a bevándorló megismeri a befogadóországot, idővel csökkennek. A fent hivatkozott munkák nem is kulturális különbségekre világítanak rá; elsősorban a rasszizmus és általában a negatív megkülönböztetés jelentőségét hangsúlyozzák. Erre a bevándorlók annál inkább rádöbbennek, minél több időt töltenek a befogadóországban. Egy kissé tágabb perspektívából ezt úgy is felfoghatjuk, mint a bevándorló eltávolodását a befogadótársadalomtól, ami a *relatív* hátrányából következik, abból a szociális és gazdasági különbségből, ami az őshonos populáció és a bevándorlók között fennáll (VERKUYTEN 2016). Röviden: a bevándorló idegen testnek érzi magát a társadalomban, és ezt annál inkább érzi, minél több időt tölt el ott. Idővel egyre kevésbé hajlandó képezni magát, és egyre hajlamosabbá válik a bűnelkövetésre is. Egy másik magyarázat az akkulturáció jelenségére hívja fel a figyelmet. Az első és második generáció között óhatatlanul kulturális különbségek alakulnak ki, amelyek családon belüli feszültségekhez vezetnek, és ezek bűnelkövetésben csapódnak le (ALVAREZ-RIVERA et al. 2014). A második és harmadik generáció intellektuális és érzelmi átalakulása ellentétbe kerül az első generáció hagyományos kultúrájával, és ez feszültséghez vezet, amit akár a társadalmi feszültség elméletével is magyarázhatunk (PÉREZ et al. 2008). Ezek azonban spekulációk. Legjobb tudomásunk szerint nincs olyan kutatás, amely tényszerűen meg tudná nevezni az integrációs paradoxon okát vagy okait.

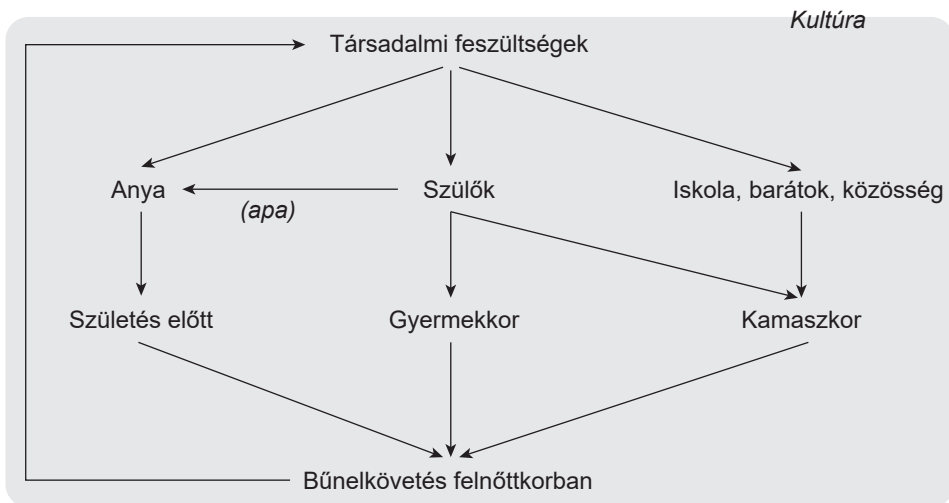
3.4. Összefoglalás

Mindenki egy szociális közegben él, és ez a közeg elég jelentős mértékben meghatározza sorsát. A fentiekben azt tekintettük át, ahogyan a társadalom makrostrukturális feszültségei kialakulnak, és hatnak a bűnelkövetésre, ahogy az egyén szűkebb környezete – összefüggésben a társadalmi feszültségekkel – hozzájárul a bűnözői viselkedés kialakulásához, és végül, ahogy a kultúra, amely egyszerre sajátja a társadalomnak és az egyénnek, befolyásolja ugyanezt a viselkedést. A társadalmi tényezőket megpróbáltuk a maguk dinamikájában ábrázolni elsősorban akkor, amikor a mikrostrukturális tényezőket életkor szerint követtük nyomon. Egyúttal megvizsgáltunk néhány kriminológiai elméletet is, és azt találtuk, hogy – bár megalkotói és képviselői ezeket sokszor ellentétesnek fogják fel, vagy legalábbis hibákat találnak egymás elméleteiben – mindegyik elfogadható, ha nem próbáljuk a bűnözést egységes jelenségnek felfogni. Minden kriminológiai elmélet megragadja a bűnelkövetés kockázatainak valamilyen kimutathatóan érvényes részletkérdését, de mindegyik a bűnelkövetőknek csak egy bizonyos típusára érvényes (természetesen némi átfedéssel).

A fejezet lényegét a következőképpen foglalhatjuk össze (3.4. ábra). A társadalom tagjai nem egyenlők, amit jól tolerálnak addig, amíg ez igazságtalansággá nem válik. Mielőtt ez bekövetkezik, a társadalom megosztottá válik. A megosztottság megnyilvánulhat kisebb csoportok szintjén is, de következményei akkor a legsúlyosabbak, ha az egész társadalmat átfogják. A társadalom feszültségei olyan kataklizmákat válthatnak ki, mint például a zavargások, polgárháború vagy éppen a háború, de természeti katasztrófák is sújthatják a társadalmat. Mindezek a feszültségek (beleértve a természeti katasztrófákat) bűnelkövetési kockázatot jelentenek, amennyiben a törvény szigora gyengül, és felborul a társadalmi rend.

Az egyén ezeknek a feszültségeknek az árnyékában nő fel. Kihatnak magzati fejlődésére, egyéniségének fejlődésére gyermekkorban, illetve azokra a döntésekre, amelyeket kamaszkorában hoz meg. A feszültségek többnyire nem közvetlenül hatnak a fiatalra, hanem azoknak a közvetítőknak a révén, akik és amelyek a fejlődését befolyásolják. Ezek magzati korban az anyára korlátozódnak; később fejlődését befolyásolja a család, az iskola, a barátok és a szűkebb vagy tágabb szociális környezet. E hatások bűnelkövetési kockázatai évekkkel, sőt akár egy-másfél évtizeddel később nyilvánulnak meg olyan mechanizmusok közvetítésével, amelyekről a következő fejezetben lesz szó.

Maga a bűnelkövetés mint a családra, közösségre és az egész társadalomra ható tényező szerepet játszik a társadalmi feszültségek kialakulásában és fennmaradásában. Ezzel mintegy hozzájárulnak a bűn „körforgásához”, ahhoz a folyamathoz, amely során a feszültség a bűnelkövetésnek, a bűnelkövetés pedig a társadalmi feszültségeknek a kockázati tényezőjévé válik. Végül, de nem utolsósorban: mindez egy bizonyos kulturális kontextusban zajlik le, amely egyszerre foglalja magában a társadalom történéseit, tagjainak meggyőződéseit és szokásait. A kultúra és a bűnelkövetés kapcsolata gyakran meglepő irányt vesz: egyik furcsasága e például az integrációs paradoxon.

3.4. ábra

A bűnözés szociális tényezőinek sematikus ábrája

Forrás: a szerzők szerkesztése

3.5. Ajánlott irodalom

- ANDORKA R. – BUDA B. – DONGA K. – GYÖRGY I. – KOLOZSI B. – MOKSONY F. – MÜNNICH I. – PATAKI F. – VÁG A. (1986): *Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon*. Budapest, Kossuth.
- MERÉNYI K. (2012): Társadalmi beilleszkedési zavarok napjainkban Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, Tom. 74. 321–330.
- MERTON, R. K. (2000): *Társadalmi struktúra és anomia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Új Mandátum.

Felhasznált irodalom

- AAS, M. – HENRY, C. – ANDREASSEN, O. A. – BELLIVIER, F. – MELLE, I. – ETAIN, B. (2016): The role of childhood trauma in bipolar disorders. *International Journal of Bipolar Disorders*, Vol. 4. Article no. 2. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40345-015-0042-0>
- ADAMS, J. S. (1963): Toward an understanding of inequity. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 67, No. 5. 422–436. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0040968>
- AGNEW, R. (1992): Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, Vol. 30, No. 1. 47–87. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x>
- AKERS, R. L. – KROHN, M. D. – LANZA-KADUCE, L. – RADOSEVICH, M. (1979): Social learning and deviant behavior: a specific test of a general theory. *American Sociological Review*, Vol. 44, No. 4. 636–655. DOI: <https://doi.org/10.2307/2094592>
- ALLELY, C. S. – MINNIS, H. – THOMPSON, L. – WILSON, P. – GILLBERG, C. (2014): Neurodevelopmental and psychosocial risk factors in serial killers and mass murderers. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 19, No. 3. 288–301. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2014.04.004>
- ALMEIDA, J. – JOHNSON, R. M. – MCNAMARA, M. – GUPTA, J. (2011): Peer violence perpetration among urban adolescents: dispelling the myth of the violent immigrant. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 26, No. 13. 2658–2680. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260510388288>
- ALVAREZ-RIVERA, L. L. – NOBLES, M. R. – LERSCH, K. M. (2014): Latino Immigrant Acculturation and Crime. *American Journal of Criminal Justice*, Vol. 39. 315–330. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12103-013-9203-9>
- ANDERSON, C. A. – BERKOWITZ, L. – DONNERSTEIN, E. – HUESMANN, L. R. – JOHNSON, J. D. – LINZ, D. – MALAMUTH, N. M. – WARTELLA, E. (2003): The influence of media violence on youth. *Psychological Science in the Public Interest*, Vol. 4, No. 3. 81–110. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1529-1006.2003.pspi_1433.x
- ARENA, M. P. – ARRIGO, B. A. (2005): Social psychology, terrorism, and identity: a preliminary re-examination of theory, culture, self, and society. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 23, No. 4. 485–506. DOI: <https://doi.org/10.1002/bsl.653>
- ARSOVSKA, J. – VERDUYN, P. (2008): Globalization, conduct norms and ‘culture conflict’. *The British Journal of Criminology*, Vol. 48, No. 2. 226–246. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azm068>
- ASHLEY, D. – ORENSTEIN, D. M. (2005): *Sociological theory: Classical statements*. 6th ed. Boston, Pearson.
- BACK, L. – CRABBE, T. – SOLOMOS, J. (2001): *The Changing Face of Football: Racism, Identity and Multiculture in the English Game*. Oxford, Berg.

- BAIER, D. – PFEIFFER, C. (2008): Disintegration and violence among migrants in Germany: Turkish and Russian youths versus German youths. *New Directions for Youth Development*, No. 119. 151–168. DOI: <https://doi.org/10.1002/yd.278>
- BAKER, T. – PELFREY, W. V. Jr. (2016): Bullying victimization, social network usage, and delinquent coping in a sample of urban youth: Examining the predictions of general strain theory. *Violence and Victims*, Vol. 31, No. 6. 1021–1043. DOI: <https://doi.org/10.1891/0886-6708.VV-D-14-00154>
- BEAUREGARD, E. – ROSSMO, D. K. – PROULX, J. (2007): A descriptive model of the hunting process of serial sex offenders: A rational choice perspective. *Journal of Family Violence*, Vol. 22. 449–463. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10896-007-9101-3>
- BECKER, G. S. (1968): Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, Vol. 76, No. 2. 169–217. DOI: <https://doi.org/10.1086/259394>
- BERNARD, C. (2017): *An exploration of how social workers engage neglectful parents from affluent backgrounds in the child protection system*. London, Goldsmiths University of London.
- BERNARD, T. J. (1984): Control criticisms of strain theories: An assessment of theoretical and empirical adequacy. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 21, No. 4. 353–372. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022427884021004005>
- BERREBI, C. (2007): Evidence about the link between education, poverty and terrorism among Palestinians. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, Vol. 13, No. 1. 1–36. DOI: <https://doi.org/10.2202/1554-8597.1101>
- BERSANI, B. E. – LOUGHRAN, T. A. – PIQUERO, A. R. (2014): Comparing patterns and predictors of immigrant offending among a sample of adjudicated youth. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 43. 1914–1933. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10964-013-0045-z>
- BEYNON, E. D. (1935): Crime and custom of the Hungarians of Detroit. *Journal of criminal law & criminology* Vol. 25 No. 5. 755–774. Elérhető: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2515&context=jclc>
- BLACK, P. (2014): Conflict theory of crime. In ALBANESE, J. S. ed.: *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. 1st ed. Wiley–Blackwell. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbecj322>
- BROWN, R. P. – OSTERMAN, L. L. – BARNES, C. D. (2009): School violence and the culture of honor. *Psychological Science*, Vol. 20, No. 11. 1400–1405. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02456.x>
- BURT, C. H. – LEI, M. K. – SIMONS, R. L. (2017): Racial discrimination, racial socialization, and crime: understanding mechanisms of resilience. *Social Problems*, Vol. 64, No. 3. 414–438. DOI: <https://doi.org/10.1093/socpro/spw036>
- BUSS, K. E. – WARREN, J. M. – HORTON, E. (2015): Trauma and treatment in early childhood: a review of the historical and emerging literature for counselors. *The Professional Counselor*, Vol. 5, No. 2. 225–237. DOI: <https://doi.org/10.15241/keb.5.2.225>
- CANTER, D. – YOUNGS, D. (2016): Crime and society. *Contemporary Social Science*, Vol. 11, No. 4. 283–288. DOI: <https://doi.org/10.1080/21582041.2016.1259495>
- CAPOTE, T. (2006): *Hidegvérrel*. Budapest, Európa.
- CATTANE, N. – RICHTETTO, J. – CATTANEO, A. (2018): Prenatal exposure to environmental insults and enhanced risk of developing Schizophrenia and Autism Spectrum Disorder: focus on biological pathways and epigenetic mechanisms. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 2018. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2017.07.003>

- CHEN, E. – BRODY, G. H. – MILLER, G. E. (2017): Childhood close family relationships and health. *American Psychologist*, Vol. 72, No. 6. 555–566. DOI: <https://doi.org/10.1037/amp0000067>
- CLAASEN, C. (2014): Who participates in communal violence? Survey evidence from South Africa. *Research and Politics*, Vol. 1. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053168014534649>
- COWEN, P. S. (1999): Child neglect: injuries of omission. *Pediatric Nursing*, Vol. 25, No. 4. 401–418.
- DENNIS, N. – ERDOS, G. (2005): *Cultures and Crimes. Policing in Four Nations*. London, Cromwell Press.
- ELBERT, T. – SCHAUER, M. – MORAN, J. K. (2018): Two pedals drive the bi-cycle of violence: reactive and appetitive aggression. *Current Opinion in Psychology*, Vol. 19. 135–138. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.016>
- ERIKSSON, L. – MAZEROLLE, P. (2015): A cycle of violence? Examining family-of-origin violence, attitudes, and intimate partner violence perpetration. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 30, No. 6. 945–964. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260514539759>
- ESTRADA-MARTÍNEZ, L. M. – PADILLA, M. B. – CALDWELL, C. H. – SCHULZ, A. J. (2011): Examining the influence of family environments on youth violence: a comparison of Mexican, Puerto Rican, Cuban, non-Latino Black, and non-Latino White adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 40. 1039–1051. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9624-4>
- Eurostat (é. n.): *Gini coefficient of equivalised disposable income*. Elérhető: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di12 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 03.)
- Eurostat, Statistics explained. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Crime_statistics (A letöltés dátuma: 2018. 01. 03.)
- FAJNZYLBER, P. – LEDERMAN, D. – LOAYZA, N. (2002): Inequality and violent crime. *The Journal of Law and Economics*, Vol. 45, No. 1. 1–40. DOI: <https://doi.org/10.1086/338347>
- FERGUSON, C. J. – KILBURN, J. (2009): The public health risks of media violence: A meta-analytic review. *The Journal of Pediatrics*, Vol. 154, No. 5. 759–763. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2008.11.033>
- FERRELL, J. – GREER, C. – JEWKES, Y. (2005): Hip hop graffiti, Mexican murals and the war on terror. *Crime Media Culture*, Vol. 1, No. 1. 5–9. DOI: <https://doi.org/10.1177/1741659005050240>
- FORSMAN, M. – LÄNGSTRÖM, N. (2012): Child maltreatment and adult violent offending: population-based twin study addressing the ‘cycle of violence’ hypothesis. *Psychological Medicine*, Vol. 42, No. 9. 1977–1983. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033291711003060>
- FROSDICK, S. – NEWTON, R. (2006): The nature and extent of football hooliganism in England and Wales. *Soccer and Society*, Vol. 7, No. 4. 403–422. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970600905703>
- GALTUNG, J. (2016): Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3. 291–305. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022343390027003005>
- GENTILE, S. (2017): Untreated depression during pregnancy: Short- and long-term effects in offspring. A systematic review. *Neuroscience*, Vol. 342. 154–166. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neuroscience.2015.09.001>
- GINI, C. (1997): Concentration and dependency ratios. *Rivista di Politica Economica*, Vol. 87. 769–789.
- GRACIA, E. – LÓPEZ-QUÍLEZ, A. – MARCO, M. – LILA, M. (2017): Mapping child maltreatment risk: a 12-year spatio-temporal analysis of neighborhood influences. *International Journal of Health Geographics*, Vol. 16, No. 38. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12942-017-0111-y>
- GREEN, S. (2007): Looting, Law, and Lawlessness. *Tulane Law Review*, Vol. 81. 1–50.

- GROSSMAN, H. I. (1995): Rival kleptocrats: the mafia versus the state. In FIORENTINI, G. – PELTZMAN, S. eds.: *The economics of organised crime*. Cambridge, Cambridge University Press. 143–156. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751882.012>
- GRZYWACZ, J. G. – RAO, P. – GENTRY, A. – MARÍN, A. – ARCURY, T. A. (2009): Acculturation and conflict in Mexican immigrants' intimate partnerships: the role of women's labor force participation. *Violence against Women*, Vol. 15, No. 10. 1194–1212. DOI: <https://doi.org/10.1177/1077801209345144>
- GUERRERO, A. P. – NISHIMURA, S. T. – CHANG, J. Y. – ONA, C. – CUNANAN, V. L. – HISHINUMA, E. S. (2010): Low cultural identification, low parental involvement and adverse peer influences as risk factors for delinquent behaviour among Filipino youth in Hawai'i. *International Journal of Social Psychiatry*, Vol. 56, No. 4. 371–388. DOI: <https://doi.org/10.1177/0020764009102772>
- GUPTA, J. – ACEVEDO-GARCIA, D. – HEMENWAY, D. – DECKER, M. R. – RAJ, A. – SILVERMAN, J. G. (2009): Premigration exposure to political violence and perpetration of intimate partner violence among immigrant men in Boston. *American Journal of Public Health*, Vol. 99. 462–469. DOI: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2007.120634>
- HALLER J. (2009): A médierőszak a neurobiológus szemével. In SZTACHÓ L. – MOLNÁR B.: *Média-erőszak. Tények, mítoszok, viták*. Budapest, Századvég. 72–91.
- HALLER J. (2016): Migránsok agresszivitása az adatok tükrében. In HAUZINGER Z. szerk.: *A migráció bűnügyi hatásai*. Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság. 89–106.
- HALLER, J. – HAROLD, G. – SANDI, C. – NEUMANN, I. D. (2014): Effects of adverse early-life events on aggression and anti-social behaviours in animals and humans. *Journal of Neuroendocrinology*, Vol. 26, No. 10. 724–738. DOI: <https://doi.org/10.1111/jne.12182>
- HALLER, J. (2017): Studies into abnormal aggression in humans and rodents: Methodological and translational aspects. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 76. 77–86. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2017.02.022>
- HALLER, J. (2018): The role of the lateral hypothalamus in violent intraspecific aggression – the glucocorticoid deficit hypothesis. *Frontiers in Systems Neuroscience*. 2018 Jun 8. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnsys.2018.00026>
- HAYWOOD, T. W. – KRAVITZ, H. M. – WASYLIW, O. E. – GOLDBERG, J. – CAVANAUGH, J. L. Jr. (1996): Cycle of abuse and psychopathology in cleric and noncleric molesters of children and adolescents. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 20, No. 12. 1233–1243. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(96\)00118-4](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(96)00118-4)
- HENNIGAN, K. – SPANOVIC, M. (2012): Gang dynamics through the lens of social identity theory. In ESBENSEN, F-A. – MAXSON, C. L. eds.: *Youth Gangs in International Perspective. Results from the Eurogang Perspective*. New York, Springer. 127–149. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4614-1659-3_8
- HERRENKOHL, T. L. – HAWKINS, J. D. – CHUNG, I. – HILL, K. G. – BATTIN-PEARSON, S. (2001): School and community risk factors and interventions. In LOEBER, R. – FARRINGTON, D. P. eds.: *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*. Thousand Oaks, Sage. 211–246. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781452229089.n10>
- HINSBERGER, M. – SOMMER, J. – KAMINER, D. – HOLTZHAUSEN, L. – WEIERSTALL, R. – SEEDAT, S. – MADIKANE, S. – ELBERT, T. (2016): Perpetuating the cycle of violence in South African low-income communities: attraction to violence in young men exposed to continuous threat. *European Journal of Psychotraumatology*, Vol. 7, No. 1. 290–299. DOI: <https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.29099>
- HIRSCHI, T. (1969): *Causes of delinquency*. Berkeley, University of California Press.

- HJALMARSSON, R. – LOCHNER, L. (2012): *The impact of education on crime: international evidence*. CESifo DICE Report 2012, 2. 49–55.
- ISRA (é.n.): *Risk Factors for Youth Violence*. Elérhető: <https://static1.squarespace.com/static/57530523f850829dde1dc031/t/5ad202726d2a73331c4449c1/1523712626745/isra-youth-violence-state-ment-2018.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 03. 31.)
- IZZO, V. N. (2009): Catastrophes as crime scenes: analysing the legal context. *Law Text Culture*, Vol. 13. 108–133.
- JANG, S. J. – AGNEW, R. (2015): Strain theories of crime. In WRIGHT, J. D. ed.: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 2nd ed. Oxford, Elsevier. 495–500. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.45088-9>
- KAHLOR, L. A. – EASTIN, M. S. (2011): Television's role in the culture of violence toward women: a study of television viewing and the cultivation of rape myth acceptance in the united states. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, Vol. 55, No. 2. 215–231. DOI: <https://doi.org/10.1080/08838151.2011.566085>
- KALYVAS, S. N. (2015): How Civil Wars Help Explain Organized Crime – and How They Do Not. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 59, No. 8. 1517–1540. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022002715587101>
- KEGLOVITS, S. J. (2004): In Cold Blood Revisited: A Look Back at an American Crime. *Federal Probation*, Vol. 68. 64–70.
- KEMPF-LEONARD, K. – MORRIS, N. A. (2012): Social Control Theory. In HUEBNER, B. M. ed.: *Criminology*. New York, Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/obo/9780195396607-0091>
- KLEINHAUS, K. – HARLAP, S. – PERRIN, M. – MANOR, O. – MARGALIT-CALDERON, R. – OPLER, M. – FRIEDLANDER, Y. – MALASPINA, D. (2013): Prenatal stress and affective disorders in a population birth cohort. *Bipolar Disorders*, Vol. 15, No. 1. 92–99. DOI: <https://doi.org/10.1111/bdi.12015>
- KLING, J. R. – LUDWIG, J. – KATZ, L. F. (2005): Neighborhood effects on crime for female and male youth: evidence from a randomized housing voucher experiment. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 120, No. 1. 87–130. DOI: <https://doi.org/10.1162/0033553053327470>
- KOMEN, M. (2002): Dangerous children: Juvenile delinquency and judicial intervention in the netherlands, 1960–1995. *Crime, Law and Social Change*, Vol. 37. 379–401. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1016011826864>
- KULWICKI, A. D. – MILLER, J. (1999): Domestic violence in the Arab American population: transforming environmental conditions through community education. *Issues in Mental Health Nursing*, Vol. 20, No. 3. 199–215. DOI: <https://doi.org/10.1080/016128499248619>
- LANGEVIN, R. – GLANCY, G. D. – CURNOE, S. – BAIN, J. (1999): Physicians who commit sexual offences: are they different from other sex offenders? *The Canadian Journal of Psychiatry*, Vol. 44, No. 8. 775–780. DOI: <https://doi.org/10.1177/070674379904400803>
- LEARY, M. R. – KOWALSKI, R. M. – SMITH, L. – PHILLIPS, S. (2003): Teasing, rejection, and violence: Case studies of the school shootings. *Aggressive Behavior*, Vol. 29, No. 3. 202–214. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.10061>
- LEE, J. K. – JACKSON, H. J. – PATTISON, P. – WARD, T. (2002): Developmental risk factors for sexual offending. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 26, No. 1. 73–92. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(01\)00304-0](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(01)00304-0)
- LEE, M. T. – MARTINEZ, R. – ROSENFELD, R. (2001): Does immigration increase homicide? Negative evidence from three border cities. *The Sociological Quarterly*, Vol. 42, No. 4. 559–580. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2001.tb01780.x>

- LÉVAY, M. (2007): 'Social exclusion': A thriving concept in contemporary criminology; social exclusion and crime in central and Eastern Europe. In AROMAA, K. ed.: *Penal policy, justice reform, and social exclusion*. Helsinki, HEUNI. 7–26.
- LEVITON, S. – SCHINDLER, M. A. (1994): Orleans RS. African-American youth: drug trafficking and the justice system. *Pediatrics*, Vol. 93. 1078–1084.
- LIU, J. – WUERKER, A. (2005): Biosocial bases of aggressive and violent behavior – implications for nursing studies. *International Journal of Nursing Studies*, Vol. 42, No. 2. 229–241. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2004.06.007>
- LOCKHART, S. – SAWA, A. – NIWA, M. (2018): Developmental trajectories of brain maturation and behavior: Relevance to major mental illnesses. *Journal of Pharmacological Sciences*, Vol. 137, No. 1. 1–4. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jphs.2018.04.008>
- MARSH, M. – PURDIN, S. – NAVANI, S. (2006): Addressing sexual violence in humanitarian emergencies. *Global Public Health*, Vol. 1, No. 2. 133–146. DOI: <https://doi.org/10.1080/17441690600652787>
- MARSHALL, L. – COOKE, D. (1999): The childhood experiences of psychopaths: A retrospective study of familial and societal factors. *Journal of Personality Disorders*, Vol. 13, No. 3. 211–225. DOI: <https://doi.org/10.1521/pedi.1999.13.3.211>
- MATSUEDA, R. L. – KREAGER, D. A. – HUIZINGA, D. (2006): Detering delinquents: A rational choice model of theft and violence. *American Sociological Review*, Vol. 71, No. 1. 95–122. DOI: <https://doi.org/10.1177/000312240607100105>
- MC LAUGHLIN, K. A. – SHERIDAN, M. A. – NELSON, C. A. (2017): Neglect as a Violation of Species-Expectant Experience: Neurodevelopmental Consequences. *Biological Psychiatry*, Vol. 82, No. 7. 462–471. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2017.02.1096>
- MIKICS, É. – GUIRADO, R. – UMEMORI, J. – TÓTH, M. – BIRÓ, L. – MISKOLCZI, C. – BALÁZSFI, D. – ZELENA, D. – CASTRÉN, E. – HALLER, J. – KARPOVA, N. N. (2018): Social learning requires plasticity enhanced by fluoxetine through prefrontal Bdnf-TrkB signaling to limit aggression induced by post-weaning social isolation. *Neuropsychopharmacology*, Vol. 43. 235–245. DOI: <https://doi.org/10.1038/npp.2017.142>
- MILLER, W. B. (1958): Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency. *Journal of Social Issues*, Vol. 14, No. 3. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1958.tb01413.x>
- MOFFITT, T. E. (1993): Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review*, Vol. 100, No. 4. 674–701. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- NAUGHTON, A. M. – MAGUIRE, S. A. – MANN, M. K. – LUMB, R. C. – TEMPEST, V. – GRACIAS, S. – KEMP, A. M. (2013): Emotional, behavioral, and developmental features indicative of neglect or emotional abuse in preschool children: a systematic review. *JAMA Pediatrics*, Vol. 167, No. 8. 769–775. DOI: <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2013.192>
- NISBETT, R. E. (1993): Violence and U.S. regional culture. *American Psychologist*, Vol. 48, No. 4. 441–449. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.48.4.441>
- NUNES, K. L. – HERMANN, C. A. – RENEE MALCOM, J. – LAVOIE, K. (2013): Childhood sexual victimization, pedophilic interest, and sexual recidivism. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 37, No. 9. 703–711. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.01.008>
- OBERWITTLER, D. (2005): Social Exclusion and Youth Crime in Europe – The Spatial Dimension. Do disadvantaged neighbourhoods cause adolescents to become more delinquent? In AROMAA, K. ed.: *Penal policy, justice reform, and social exclusion*. Krakow, European Institute for Crime Prevention and Control. 27–44.

- PAINULY, N. – SHARAN, P. – MATTOO, S. K. (2005): Relationship of anger and anger attacks with depression: a brief review. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, Vol. 255. 215–222. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00406-004-0539-5>
- PAN, A. – DALEY, S. – RIVERA, L. M. – WILLIAMS, K. (2006): Understanding the role of culture in domestic violence: The Ahimsa Project for safe families. *Journal of Immigrant and Minority Health*, Vol. 8. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10903-006-6340-y>
- PATTERSON, G. (1986): Performance models for antisocial boys. *American Psychologist*, Vol. 41, No. 4. 432–444. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.4.432>
- PÉREZ, D. M. – JENNINGS, W. G. – GOVER, A. R. (2008): Specifying general strain theory: an ethnically relevant approach. *Deviant Behavior*, Vol. 29, No. 6. 544–578. DOI: <https://doi.org/10.1080/01639620701839385>
- PETTIT, P. (1999): *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford, Oxford University Press.
- READ, J. – VAN OS, J. – MORRISON, A. P. – ROSS, C. A. (2005): Childhood trauma, psychosis and schizophrenia: a literature review with theoretical and clinical implications. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, Vol. 112, No. 5. 330–350. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2005.00634.x>
- ROSSMO, D. K. (2000): *Geographic profiling*. Boca Raton, CRC Press. DOI: <https://doi.org/10.1201/9781420048780>
- ROUSSEAU, J. J. (1895): *The Social Contract*. London, Swan Sonnenschein.
- SACHSER, N. – LICK, C. (1991): Social experience, behavior, and stress in guinea pigs. *Physiology and Behavior*, Vol. 50, No. 1. 83–90. DOI: [https://doi.org/10.1016/0031-9384\(91\)90502-F](https://doi.org/10.1016/0031-9384(91)90502-F)
- SALAS-WRIGHT, C. P. – VAUGHN, M. G. – SCHWARTZ, S. J. – CÓRDOVA, D. (2016): An ‘immigrant paradox’ for adolescent externalizing behavior? Evidence from a national sample. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, Vol. 51. 27–37. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00127-015-1115-1>
- SALATINO-OLIVEIRA, A. – MURRAY, J. – KIELING, C. – GENRO, J. P. – POLANCZYK, G. – ANSELM, L. – WEHRMEISTER, F. – DE BARROS, F. C. – MENEZES, A. M. – ROHDE, L. A. – HUTZ, M. H. (2016): COMT and prenatal maternal smoking in associations with conduct problems and crime: the Pelotas 1993 birth cohort study. *Scientific Reports*, Vol. 6, Article no. 29900. DOI: <https://doi.org/10.1038/srep29900>
- SAVOLAINEN, J. – EISMAN, A. – MASON, W. A. – SCHWARTZ, J. A. – MIETTUNEN, J. – JÄRVELIN, M. R. (2018): Socioeconomic disadvantage and psychological deficits: Pathways from early cumulative risk to late-adolescent criminal conviction. *Journal of Adolescence*, Vol. 65. 16–24. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2018.02.010>
- SCHEUNGRAB, M. (1990): Representation of relations between television watching and delinquency within the scope of causal analysis models. *Archiv für Psychologie*, Jahrg. 142, Heft 2. 295–322.
- SHADER, M. (2004): *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention Elérhető: www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 08.)
- SIEGEL, L. J. (2003): *Criminology*. 8th ed. Belmont, Wadsworth.
- SIMON, J. S. (2009): Wake of the flood: crime, disaster, and the American risk imaginary after Katrina. *Issues Legal Scholarship*, Art. 4. 1–19.
- SLATER, T.: From ‘criminality’ to marginality: rioting against a broken state. *Human Geography*, Vol. 4, No. 3. 106–115. DOI: <https://doi.org/10.1177/194277861100400307>
- SLOMAN, L. (2016): An evolutionary approach to child maltreatment. *Trauma and Acute Care*, Vol. 1. 12. DOI: <https://doi.org/10.21767/2476-2105.100012>

- SMALLBONE, S. W. – WORTLEY, R. K. (2001): *Child sexual abuse: offender characteristics and modus operandi*. Australian Institute of Criminology, Trends & issues in crime and criminal justice. No. 193.
- Social exclusion*. (2005). Krakow, European Institute for Crime Prevention and Control. 27–44
- SPENCER, J. H. – LE, T. N. (2006): Parent refugee status, immigration stressors, and Southeast Asian youth violence. *Journal of Immigrant and Minority Health*, Vol. 8. 359–368. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10903-006-9006-x>
- STAUB, E. (2003): Notes on the cultures of violents, cultures of caring and peace and the fulfillment of basic human needs. *Political Psychology*, Vol. 24, No. 1. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00314>
- STEVENS, G. W. – VEEN, V. C. – VOLLEBERGH, W. A. (2014): Psychological acculturation and juvenile delinquency: comparing Moroccan immigrant families from a general and pretrial detention population. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, Vol. 20, No. 2. 254–265. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0035024>
- STRAKER, J. (1992): *Faces in the Revolution*. Ohio University Press.
- SUÁREZ-OROZCO, C. – RHODES, J. – MILBURN, M. (2009): Unraveling the immigrant paradox. Academic engagement and disengagement among recently arrived immigrant youth. *Youth and Society*, Vol. 41, No. 2. 151–185. DOI: <https://doi.org/10.1177/0044118X09333647>
- SUNDQUIST, V. H. (2010): Political Terrorism: An historical case study of the Italian Red Brigades. *Journal of Strategic Security*, Vol. 3, No. 3. 53–67. DOI: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.3.3.5>
- TAO Y. – WU, X. – LI, C. (2017): Rawls' fairness, income distribution and alarming level of Gini coefficient. *Economics Discussion Papers*, No. 67, Kiel Institute for the World Economy. Elérhető: www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2017-67 (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- TITZMANN, P. F. – RAABE, T. – SILBEREISEN, R. K. (2008): Risk and protective factors for delinquency among male adolescent immigrants at different stages of the acculturation process. *International Journal of Psychology*, Vol. 43, No. 1. 19–31. DOI: <https://doi.org/10.1080/00207590701804305>
- TITZMANN, P. F. – SILBEREISEN, R. K. – MESCH, G. (2014): Minor delinquency and immigration: a longitudinal study among male adolescents. *Developmental Psychology*, Vol. 50, No. 1. 271–282. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0032666>
- TÓTH, M. – HALÁSZ, J. – MIKICS, E. – BARSY, B. – HALLER, J. (2008): Early social deprivation induces disturbed social communication and violent aggression in adulthood. *Behavioral Neuroscience*, Vol. 122, No. 4. 849–854. DOI: <https://doi.org/10.1037/0735-7044.122.4.849>
- TRAVAGLINO, G. A. – ABRAMS, D. – RANDSLEY, G. – DE MOURA, G. R. – RUSSO, G. (2014): Organized crime and group-based ideology: The association between masculine honor and collective opposition against criminal organizations. *Group Processes and Intergroup Relations*, Vol. 17, No. 6. 799–812. DOI: <https://doi.org/10.1177/1368430214533394>
- TULOGDI, A. – TÓTH, M. – BARSVÁRI, B. – BIRÓ, L. – MIKICS, E. – HALLER, J. (2014): Effects of resocialization on post-weaning social isolation-induced abnormal aggression and social deficits in rats. *Developmental Psychobiology*, Vol. 56, No. 1. 49–57. DOI: <https://doi.org/10.1002/dev.21090>
- UNDP (United Nations Development Programme) (2007) Strengthening the Rule of Law in Conflict and Post-Conflict Situations. Elérhető: www.un.org/ruleoflaw/files/rol_final_apr09.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 11. 09.)

- United Nations Office on Drugs and Crime. *Afghanistan opium survey 2017*. Elérhető: www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Opium-survey-peace-security-web.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 17.)
- USEEM, B. (1998): Breakdown Theories of Collective Action. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24. 215–238. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.215>
- USLUCAN, H. H. (2009): Domestic violence, parenting styles and well-being of German and Turkish juveniles. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, Vol. 58, No. 4. 278–296.
- VAN DUYN, P. C. (2000): Mobsters are human too: Behavioural science and organized crime investigation. *Crime, Law and Social Change*, Vol. 34. 369–390. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1026579823785>
- VAN HIEL, A. (2007): Football hooliganism: Comparing self-awareness and social identity theory explanations. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, Vol. 17, No. 3. 169–186. DOI: <https://doi.org/10.1002/casp.902>
- VAUGHN, M. G. – SALAS-WRIGHT, C. P. – COOPER-SADLO, S. – MAYNARD, B. R. – LARSON, M. (2015): Are immigrants more likely than native-born Americans to perpetrate intimate partner violence? *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 30, No. 11. 1888–1904. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260514549053>
- VERKUYTEN, M. (2016): The Integration Paradox: Empiric Evidence From the Netherlands. *American Behavioral Scientist*, Vol. 60, No. 5–6. 583–596. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764216632838>
- VICEDO, M. (2010): The evolution of Harry Harlow: from the nature to the nurture of love. *History of Psychiatry*, Vol. 21, No. 2. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1177/0957154X10370909>
- VITIELLO, B. – BEHAR, D. – HUNT, J. – STOFF, D. – RICCIUTI, A. (1990): Subtyping aggression in children and adolescents. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, Vol. 2, No. 2. 189–192. DOI: <https://doi.org/10.1176/jnp.2.2.189>
- WILCOX, P. – CULLEN, F. T. (2018): Situational opportunity theories of crime. *Annual Review of Criminology*, Vol. 1. 123–148. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-032317-092421>
- WILLIE, W. S. (1975): *Citizens who commit murder: A psychiatric study*. St. Louis, Warren H. Green.
- WOLFF, H. – EPINEY, M. – LOURENCO, A. P. – COSTANZA, M. C. – DELIEUTRAZ-MARCHAND, J. – ANDREOLI, N. – DUBUISSON, J. B. – GASPOZ, J. M. – IRION, O. (2008): Undocumented migrants lack access to pregnancy care and prevention. *BMC Public Health*, Vol. 8, Article No. 93. DOI: <https://doi.org/10.1186/1471-2458-8-93>
- WOLFF, N. – SHI, J. (2012): Childhood and adult trauma experiences of incarcerated persons and their relationship to adult behavioral health problems and treatment. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, Vol. 9, No. 5. 1908–1926. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph9051908>
- WONG, S. K. (1999): Acculturation, peer relations, and delinquent behavior of Chinese-Canadian youth. *Adolescence*, Vol. 34, No. 133. 107–119.
- WOOD, J. L. (2014): Understanding gang membership: The significance of group processes. *Group Processes and Intergroup Relations*, Vol. 17, No. 6. 710–729. DOI: <https://doi.org/10.1177/1368430214550344>
- WRIGHT, E. M. – FAGAN, A. A. (2013): The cycle of violence in context: exploring the moderating roles of neighborhood disadvantage and cultural norms. *Criminology*, Vol. 51, No. 2. 217–249. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12003>
- WRIGHT, K. A. – TURANOVIC, J. J. – O’NEAL, E. N. – MORSE, S. J. – BOOTH, E. T. (2016): The cycle of violence revisited: childhood victimization, resilience, and future violence. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 34, No. 6. 1261–1286. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260516651090>

- YARBROUGH, A. – JONES, S. – SULLIVAN, C. – SELLERS, C. – COCHRAN, J. (2012): Social learning and self-control: assessing the moderating potential of criminal propensity. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 56, No. 2. 191–202. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X10396041>
- YEHUDA, R. – HALLIGAN, S. L. – GROSSMAN, R. (2001): Childhood trauma and risk for PTSD: Relationship to intergenerational effects of trauma, parental PTSD, and cortisol excretion. *Development and Psychopathology*, Vol. 13, No. 3. 733–753. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579401003170>
- ZHANG, J. – LIU, J. – WANG, X. – ZOU, A. (2018): Life stress, strain, and deviance across schools: testing the contextual version of general strain theory in china. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 62, No. 8. 2447–2460. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X17720182>